

סקר לבחינת מצבם של גברים ערבים צעירים בחברה הערבית: תעסוקה, הכשרה והשכלה

נייר מדיניות

ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא

בן פרג'ון

הקדמה

דוח מחקר זה נערך כחלק ממהלך רחב יותר של ארגון אלפנאר בשותפות עם קרן יד הנדיב להבנת הצרכים של גברים ערבים בישראל ולפיתוח תוכניות לקידום מצבם. אוכלוסיית הצעירים בחברה הערבית סובלת מקשיים ניכרים בהשתלבות בתעסוקה ובהשכלה, בעיקר במסלולים שמובילים להשתלבות איכותית בשוק העבודה. הדוח מבוסס על עיבודים לנתוני דמוגרפיה, השכלה ותעסוקה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על צעירות וצעירים בחברה הערבית וכן על סקר ייעודי שמתמקד בעמדותיהם, שיקוליהם ושאפיותיהם של גברים ערבים בני 18–29 בנושאי תעסוקה, השכלה והכשרה שעל בסיסו נוסחו המלצות לצעדי מדיניות שמופיעים בסופו.

חשיבותו של מחקר זה נובעת מההשלכות הרחבות של מצבם של גברים ערבים צעירים על עתיד החברה הערבית. ללא מדיניות ציבורית ממוקדת באוכלוסייה זו, הפערים שהולכים ומתרחבים בשנים האחרונות בהיבטי השכלה ותעסוקה רק יחריפו. בעוד שרוב הצעירים מהחברה היהודית הלא־חרדית מתגייסים לצבא ומשתתפים במסגרות קדם־צבאיות – תקופה שמזמנת עבורם הזדמנות להתבגרות, לפיתוח קשרים ולהכשרה שתשמש אותם בחיים האזרחיים – הרי שצעירים מהחברה הערבית נדרשים לבצע את המעבר לבגרות בחדות, ללא מערכת חינוך שמטפחת בשלות וללא הכנה ללימודים על־תיכונים או להשתלבות בשוק העבודה.¹ מצב זה מוביל לתופעות שליליות שהחריפו בשנים האחרונות כמו חוסר מעש ואף לעלייה בשיעורי האלימות והפשעה בחברה הערבית.²

הדוח כולל ניתוח מקיף של ממצאי הסקר, תוך התייחסות למגוון היבטים הקשורים למצבם של גברים ערבים צעירים. בין היתר, נבחנו עמדותיהם, שיקוליהם ושאפיותיהם בתחומי התעסוקה, ההשכלה וההכשרה הטכנולוגית והמקצועית. כמו כן, ממצאי הסקר מצביעים על החסמים העיקריים כפי שצעירים תופסים אותם ואילו גורמים יכלו לסייע לאותם צעירים להשתלב בהשכלה ובתעסוקה שתואמת את שאיפותיהם.

במטרה להתמודד עם אתגרים אלו, ארגון אלפנאר שוקד בימים אלו על פיתוח תוכניות לטיפול בצרכים הייחודיים של אוכלוסייה זו ולקידומה בתחומי התעסוקה וההשכלה. תוכניות אלו נבנות על בסיס היכרות מעמיקה עם האתגרים והסוגיות שעומדים בפניהם צעירים בחברה הערבית ותוך שיתוף פעולה עם קרן יד הנדיב ומשרדי ממשלה שונים.

ממצאי המחקר שלפניכם יפרושו תמונת מצב רחבה על גברים ערבים צעירים בחברה הערבית אשר תסייע בגיבוש מדיניות ותוכניות אפקטיביות לקידום הזדמנויות ושילוב מיטבי של גברים ערבים צעירים בחברה הישראלית.

¹ נסרין חדאד חאג'־יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר, גשר לעתיד: שנת מעבר כאמצעי למוביליות כלכלית-חברתית של צעירות וצעירים מהחברה הערבית בישראל, המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2022.

² מבקר המדינה, דוח מבקר המדינה: הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית, מאי 2023.

רקע: צעירים וצעירות בחברה הערבית

בשנים האחרונות אוכלוסיית הצעירים בחברה הערבית, ובמיוחד גברים צעירים, החלה לקבל תשומת לב מחקרית ופוליטית. עניין זה הגיע על רקע מספר תופעות שליליות שמגמתן החריפה: ירידה בשיעורי התעסוקה, שיעורי אבטלה גבוהים, סטגנציה בשיעור הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה, עלייה בשיעור חסרי המעש ועלייה חדה בפשיעה האלימה. תופעות אלו מציבות אתגר גדול במיוחד עבור החברה הערבית והמדיניות הממשלתית כאחד. ואכן, בשנים האחרונות נוסחו מספר תוכניות לטיפול בתופעות אלו על ידי שיתוף פעולה בין ארגוני חברה אזרחית שפועלים בחברה הערבית לבין משרדי ממשלה שונים. מתוך ההבנה, כאמור, שצעירים בחברה הערבית עוברים מסלול שונה מאשר צעירים בחברה היהודית, המענים התמקדו במתן הכוון לתעסוקה והשכלה לקראת סוף לימודי בית ספר התיכון ובתוכניות "שנת מעבר" לצעירים אחרי התיכון. למרות חשיבותן והשפעותיהן החיוביות, תוכניות אלו טרם פועלות בהיקף הנדרש ואין הן מתמודדות עם מגוון קהלי היעד שזקוקים לכלים כדי להשתלב בשוק העבודה באופן מיטבי.

כפי שצוין לעיל, בפרסום זה נתמקד בקבוצת הצעירים הערבים בישראל בגילי 18-29.³ תחילה נתאר את המאפיינים הדמוגרפיים של אוכלוסיית הצעירות והצעירים הערבים ולאחר מכן נתאר בקצרה את הפערים שצוברים צעירות וצעירים בחברה הערבית לעומת צעירות וצעירים בכלל האוכלוסייה במסגרת מערכת החינוך ואחרי כן איך פערים אלו מתרגמים לקשיים בהשתלבות במסגרות השכלה גבוהה והכשרה על-תיכונית. בפרק אחריו נדון במגמות ההשתלבות בתעסוקה של צעירים וצעירות בעשור האחרון, לרבות הקשיים שמאפיינים צעירים וצעירות בחברה הערבית והקשר בין חוסר מעש לתופעת הפשיעה. לאחר מכן נפרוש את ממצאי הסקר שערכנו בקרב גברים ערבים צעירים ובו תובנות מעמיקות לגבי האתגרים שעמם קבוצה זו מתמודדת ברכישת השכלה ובהשתלבות בשוק העבודה. המסמך ייחתם במסקנות והמלצות מדיניות לשיפור השילוב של צעירים בחברה הערבית במסגרות השכלה, הכשרה ותעסוקה.

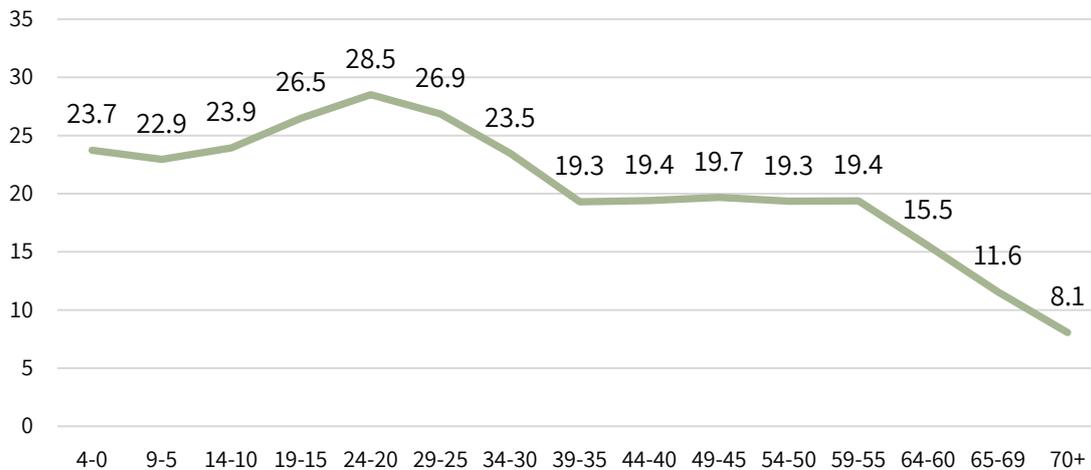
מאפיינים דמוגרפיים

בעוד שהחברה הערבית היא כ-21% מכלל האוכלוסייה בישראל, בהיותה חברה צעירה, שיעורם של הצעירות והצעירים גדול יותר, כפי שניתן לראות בתרשים 1. בקרב קבוצות הגיל הקטנות ביותר (0-14) שיעור החברה הערבית בכלל האוכלוסייה עומד על כ-23%. בקבוצות הגיל 15-19, 20-24, ו-25-29 שיעור החברה הערבית בכלל האוכלוסייה הוא הגבוה ביותר ועומד על 26.5%, 28.5% ו-26.9%, בהתאמה. שיעור הצעירות והצעירים הערבים (גילי 18-29) עומד על 27.7% בכלל אוכלוסיית הצעירות והצעירים בישראל ומספרם עומד על כ-430 אלף נפש (עם

³ אלא אם יצוין אחרת, לאורך המחקר נתייחס לצעירים בגילי 18-29.

חלוקה כמעט שווה בין נשים וגברים). עוד ניתן לראות בתרשים 1 שבקבוצות הגיל המבוגרות – 60 ומעלה – שיעורה של החברה הערבית בכלל האוכלוסייה הולך ופוחת. נתונים אלו מעידים, מצד אחד, על שיעורי הילודה הגבוהים שאפיינו בעבר את האוכלוסייה הערבית (כיום פריון הלידה של ערביות ויהודיות דומה) ומצד שני על תוחלת חיים נמוכה יותר באוכלוסייה הערבית בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. השיעור הגבוה יחסית של צעירות וצעירים ערבים בכלל אוכלוסיית הצעירות והצעירים מחזק את החשיבות במתן תשומת לב לקבוצה זו בצעדי מדיניות שיפעלו לשלבה באופן מיטבי במסלולי השכלה ותעסוקה איכותיים.

תרשים 1: שיעור החברה הערבית בכלל האוכלוסייה, לפי קבוצות גיל, 2022 (%)

מקור: עיבוד המחברים לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לוח 2.3, השנתון הסטטיסטי לישראל 2023.

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, האוכלוסייה ביישובים הערביים שמדורגים באשכולות 1-3 במדד החברתי-כלכלי מהווה שלושת רבעי (75%) מכלל האוכלוסייה ביישובים הערביים. כרבע מהאוכלוסייה ביישובים הערביים מתגוררת ביישובים שמדורגים באשכולות 4-7 ואין אף יישוב ערבי שמדורג באשכולות 8-10 במדד. לשם השוואה, כמעט רבע (23.0%) מהאוכלוסייה ביישובים היהודיים מתגוררת ביישובים שמדורגים באשכולות 8-10 במדד החברתי-כלכלי ועוד 53.9% ביישובים באשכולות 4-7. המשמעות היא שרוב הצעירות והצעירים בחברה הערבית גדלים בסביבה שבה רמת החיים נמוכה, יש שיעור גבוה של משפחות שחיות בעוני, שיעור המועסקים נמוך ומעטים מצליחים לרכוש השכלה גבוהה. בהתחשב בחולשה של הרשויות המקומיות הערביות באספקת שירותי חינוך, רווחה ותעסוקה, צעירים רבים מוצאים את עצמם בסביבה שמקשה על מיצוי הפוטנציאל שלהם ומגבילה את התפתחותם.

אי-שוויון בתקצוב ופערים בהישגים הלימודיים

אפליה בתקצוב ובתשתיות ההוראה

אי-שוויון
בתקצוב

מערכת החינוך הערבי סובלת מהיבטים רבים של אפליה שמתבטאים בתקצוב נמוך, בתשתיות פיזיות ודיגיטליות ירודות, במחסור עצום בכיתות לימוד, בבתי ספר עם מספר גדול של ילדים ובחומרי הוראה שאינם מותאמים לחברה הערבית.⁴ בשנים האחרונות נעשו מאמצים לצמצם חלק מהפערים במסגרת החלטות הממשלה על תוכניות חומש לחברה הערבית אך לא היה בהן די כדי לסגור את פערי התקצוב.⁵

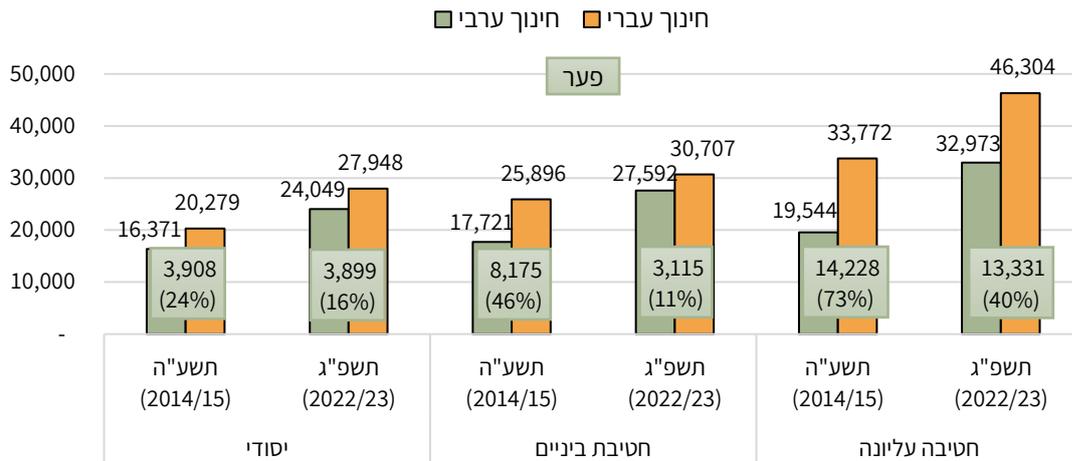
כפי שניתן לראות בתרשים 2, שמבוסס על נתוני מערכת "שקיפות בחינוך" של משרד החינוך, קיימים פערים ניכרים בתקציב הממוצע לתלמיד בחינוך הערבי בהשוואה לתלמיד בחינוך העברי בכל שלבי החינוך. אמנם הפער הצטמצם בעקבות היישום של הרחבת התקצוב הדיפרנציאלי בשנת תשע"ה (2014/15) ועד שנת תשפ"ג (2022/23) אך ביסודי ובחטיבות הביניים עדיין מדובר על פער של מעל 3,000 ש"ח לתלמיד ובחטיבות העליונות – שבהן מודל התקצוב הדיפרנציאלי עדיין אינו מיושם במלואו – על פער גדול מאוד של מעל 13 אלף ש"ח. יש לציין שהפערים מתייחסים לתקציב משרד החינוך בלבד, וזאת מבלי להביא בחשבון מרכיבי תקצוב נוספים – תקציבים של הרשויות המקומיות ותשלומי הורים ועמותות – שאינם נמדדים דרך קבע אך נמצא שהם מרחיבים את הפער בין החינוך הערבי לעברי.⁶

⁴ נסרין חדאד חאג' - יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר ובן פרג'ון, **תוכנית אב לקידום התעסוקה בחברה הערבית: חינוך והשכלה בחברה הערבית – פערים וניצנים של שינוי**, המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, 2021.

⁵ מבקר המדינה, "תקצוב דיפרנציאלי ככלי לצמצום פערים במערכת החינוך", בתוך **דוח מבקר המדינה 2023**, עמ' 1281-1391.

⁶ נסרין חדאד חאג' - יחיא, ושות', **תוכנית אב לקידום התעסוקה בחברה הערבית: חינוך והשכלה בחברה הערבית – פערים וניצנים של שינוי** (ה' 4 לעיל)

תרשים 2: תקציב ממוצע לתלמיד בחמישון טיפוח חלש, לפי שלב חינוך (ש"ח)

הערה: משרד החינוך מחלק את בתי הספר לפי חמישוני טיפוח (בכל חמישון כ-20% מהתלמידים) – חלש, חלש-בינוני, בינוני, בינוני-חזק וחזק. חלוקה זו משמשת, בין היתר, לחלוקת התקציב באופן דיפרנציאלי. מעל 85% מהתלמידים בחינוך הערבי משתייכים לשני חמישוני הטיפוח הנמוכים.
 מקור: עיבוד המחברים לנתוני משרד החינוך, מערכת שקיפות בחינוך.

בחינוך הבלתי פורמלי אי השוויון בין החברה הערבית ליהודית חמור אף יותר. זאת על אף שהספרות המחקרית מצביעה על כך שהחינוך הבלתי פורמלי תורם להשתלבות אוכלוסיות מיעוט בחברה, מעודד אזרחות פעילה, תורם לשילוב חברתי-כלכלי ומפחית התנהגויות שיש בהן סיכון בקרב בני ובנות נוער.⁷ עד החלטה 922 הוקצו לחברה הערבית משאבים מועטים בתחום החינוך הבלתי פורמלי, ולא הושקעה בו חשיבה כוללת ומאוחדת. הפערים התבטאו במספר הפעילויות ובאיכותן, במחסור ניכר בתשתיות פיזיות ביישובים הערביים (מגרשי ספורט, מרכזים קהילתיים ומבנים ייעודיים לפעילות נוער) ובחוסר יכולתן של הרשויות המקומיות הערביות להקצות משאבים למטרה זו.⁸ אמנם בעקבות החלטה 922 חל שינוי תפיסתי ותקציבי בתחום, אך יישום התוכנית נתקל בחסמים רבים שהקשו על הטמעת השינויים הנדרשים.⁹

מן האמור עולה שצעירים וצעירות בחברה הערבית מסיימים מערכת חינוך פורמלי ובלתי פורמלי שמתקצבת בחסר בהשוואה למקביליהם בחברה היהודית, עם משאבים דלים יותר ומחסור בתשתיות ובתוכניות חינוכיות איכותיות. מצב זה משפיע ישירות על הישגיהם הלימודיים ועל האפשרות לרכוש כלים שישרתו אותם בעתיד בהשתלבות בהשכלה גבוהה ובשוק העבודה.

⁷ נסרין חדאד חאג' - יחיא ואריק רודניצקי, **החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2018.
⁸ נעמי מנדל-לוי ואיתי ארצי (רכזים ועורכים), **חינוך בלתי פורמלי לילדים, בני נוער וצעירים בישראל: עדויות מהשדה וסיכום תהליך למידה**, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים – היזמה למחקר יישומי בחינוך, 2016.
⁹ נסרין חדאד חאג' - יחיא ואריק רודניצקי, **החינוך הבלתי פורמלי בחברה הערבית** (ה' 7 לעיל)

הישגים בבגרות

אמנם בשנים האחרונות עלה שיעור הזכאות לתעודת בגרות בקרב מסיימי י"ב בחינוך הערבי, אך עדיין קיים פער לא מבוטל בהשוואה לחינוך העברי. כמו כן, בחינוך הערבי קיים פער ניכר בזכאות לבגרות בין בנות ובנים.

הפער בין תלמידי החינוך העברי לתלמידי החינוך הערבי משתקף גם כאשר בוחנים זכאות לתעודת בגרות בקריטריונים להצטיינות מובחנים יותר. בשנת הלימודים תשפ"ג (2022/23) רק 11.2% בקרב תלמידי י"ב בחינוך הערבי היו זכאים לבגרות מצטיינת.¹⁰ אמנם מדובר בשיפור בהשוואה לשנת הלימודים תשע"ז (2016/17) – אז עמד השיעור על 6.9% - אך בשל עלייה גדולה יותר בקרב תלמידי החינוך העברי (ללא הפיקוח החרדי), הפער התרחב בתקופה זו מ-3 ל-4.2 נקודות האחוז (בתשפ"ג (2022/23) 21.7% מתלמידי י"ב בחינוך העברי (ללא הפיקוח החרדי) היו זכאים לבגרות מצטיינת). בכך, למרות שחל צמצום מסוים בפער בזכאות לבגרות בין החינוך הערבי לחינוך העברי, כאשר בוחנים תעודות בגרות איכותיות עם פוטנציאל השתלבות בהשכלה הגבוהה, הפער הגדול בין החינוך הערבי לחינוך העברי לא זו בלבד שלא הצטמצם בשנים האחרונות אלא התרחב. כפי שנראה בהמשך, איכות תעודת הבגרות משפיעה באופן ישיר על האפשרויות של צעירות וצעירים בחברה הערבית להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה, במיוחד בתחומים עם תשואה גבוהה בשכר.

שליטה נמוכה בעברית

בעיה נוספת שמלווה צעירות וצעירים מהחברה הערבית בקושי להשתלב בלימודים ובשוק העבודה היא השליטה הנמוכה בשפה העברית. משנת תשע"ד (2013/14) מודדת הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך את השפעתם של לימודי העברית בבתי ספר בחינוך הערבי באמצעות מבחן לתלמידי כיתות ו' ושאלון לתלמידי ולמורים על עמדותיהם. במבחן האחרון שנערך חלה ירידה חדה בציון בהשוואה למדידה הקודמת (תשע"ח-2017/18) – מ-511 ל-499 – ולמעשה הציון היה דומה לציון בשנת המדידה הראשונה (500). לפי הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך יותר משליש (36%) מהתלמידות והתלמידים בחינוך העברי שולטים בשפה העברית ברמה נמוכה או בכלל לא. כמו כן, למרות שרוב גדול בקרב התלמידות והתלמידים מייחסים לימודי השפה חשיבות (80%), רק 58% מעידים על מסוגלות עצמית בעברית ורק 32% משתמשים בשפה העברית מחוץ לבית הספר. גם בקרב המורים 85% מציינים שהתלמידים אינם חשופים מספיק לשפה העברית מחוץ לבית הספר.¹¹

¹⁰ לפי משרד החינוך, תעודת בגרות מצטיינת מוגדרת באופן הבא: תעודת בגרות ברמת 5 יח"ל באנגלית ולפחות 4 יח"ל במתמטיקה, אשר ממוצע הציונים בה הוא לפחות 90 והיא כוללת הצטיינות בתכנית להתפתחות אישית ולמעורבות חברתית קהילתית.
¹¹ משרד החינוך, ראמ"ה, עברית לדוברי ערבית – כיתות ו': תמונת מצב לשנת תשפ"ג, נובמבר 2024.

קשיים בהשתלבות בהשכלה גבוהה, בהשכלה טכנולוגית ובהכשרות מקצועיות

מבחן

יע"ל

הנתונים הנמוכים באשר לשיעור הזכאות לתעודת בגרות בקרב תלמידי ותלמידות החינוך הערבי, בעיקר כשמדובר בתעודת בגרות איכותית, וכן שיעורי הנשירה הלא מבוטלים מצטרפים לשני מבחנים נוספים שמהווים חסם בפני צעירות וצעירים בחברה הערבית להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה: מבחן יע"ל והבחינה הפסיכומטרית.

לנוכח רמת העברית הנמוכה של תלמידי החינוך הערבי, ומשום שמבחן יע"ל שונה במתכונתו ובדרישותיו ממבחני הבגרות בעברית,¹² המבחן מהווה חסם בולט בהשתלבות באקדמיה ומשפיע לרעה על סיכויי הקבלה של צעירות וצעירים מהחברה הערבית.¹³

הבחינה

הפסיכומטרית

הבחינה הפסיכומטרית מהווה גם היא חסם בכניסה של צעירות וצעירים בחברה הערבית למוסדות אקדמיים, בעיקר בתחומי לימוד ובסוגי מוסדות שמצריכים ציון גבוה. הפער בהישגים בבחינה הפסיכומטרית מצטמצמים באיטיות. בשנת 2013 הציון הממוצע של נבחנים בשפה הערבית עמד על 462 בעוד שבקרב נבחנים בשפה העברית הציון הממוצע היה 565 (פער של 95 נקודות). עד שנת 2021 הפער ירד באופן מתון ל-84 נקודות ובשנתיים האחרונות שיש לגביהן נתונים הפער ירד יחסית בחדות. כך, בשנת 2023 ירד הפער ל-70 נקודות – ציון ממוצע של 506 בקרב נבחנים בערבית לעומת 576 בקרב נבחנים בעברית. בעוד שהפער הכללי בין נבחנים בערבית לנבחנים בעברית בציוני הבחינה הפסיכומטרית הצטמצם בשנים האחרונות, בחינה של הפער בקרב נבחנים בפעם הראשונה מעלה שהפער גדול עוד יותר ושהוא נותר על כנו בין השנים 2013–2021, כשהוא נע סביב ה-110 נקודות. בשנתיים האחרונות שלגביהן יש נתונים הפער הצטמצם במעט ונכון ל-2023 הוא עומד על 103 נקודות.¹⁴ מציאות זו מצביעה על החסם הכבד שמהווה הבחינה הפסיכומטרית עבור צעירות וצעירים מהחברה הערבית. יתרה מכך, היא מצמצמת את אפשרויות הכניסה להשכלה הגבוהה עבור מי שאין ברשותם משאבים כלכליים לחזור על הבחינה מספר פעמים.

הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות

אחת הדרכים לשפר את מיומנויות התעסוקה וההשכלה של צעירות וצעירים בחברה הערבית שלא עלה בידם להשתלב במסלול האקדמי היא הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות. מדיניות ממשלתית נכונה ומותאמת יכולה ליצור מסלולי הכשרה לא־אקדמיים שיגבירו באופן ניכר את השילוב של צעירות וצעירים מהחברה הערבית בשוק העבודה בכלל ובמשרות איכותיות בפרט. אולם, חרף הצורך במערך הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות לנוכח פערים עמוקים בהישגים הלימודיים ובגישה להשכלה גבוהה שמאפיינים את החברה הישראלית – הן על בסיס מעמד חברתי־כלכלי

¹² מריאן תחאוכו ועידית קלישר, אוריינות בשפה העברית בחברה הערבית: סטנדרטיזציה במדידה ובהערכה, מכון אהרון למדיניות כלכלית, יולי 2023.

¹³ הגר לרמן, צור גרליץ, איה ארד-אלישע, סקר עמדות בנוגע למבחן יע"ל ושימוש בעברית בלימודים אקדמיים, המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, דצמבר 2023.

¹⁴ המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, "הבחינה הפסיכומטרית – דוח סטטיסטי לשנים 2009–2023".

והן על בסיס אתני – מערך זה סובל מבעיות מרובות ועל כן אינו ממלא את ייעודו בצמצום פערים או בתרומה משמעותית לצמיחה הכלכלית.¹⁵

נתונים ודוחות מחקר מצביעים על מספר בעיות שמאפיינות את ההשתלבות של החברה הערבית בהכשרות טכנולוגיות (מכללות מה"ט) ומקצועיות, ביניהן: בחירת מקצועות ומוסדות הכשרה שהתשואה עליהם בשוק העבודה נמוכה, שיעורי נשירה גבוהים, אחוז דפלום נמוך וקושי להשתלב בשוק העבודה במקצוע הנלמד.¹⁶ כך למשל, לפי נתוני הלמ"ס, בקרב מי שהתחילו את לימודיהם במסלול הנדסאים בתשע"ח (2017/18), בחברה הערבית רק 45.5% קיבלו תעודה (דופלמו) בתוך חמש שנים לעומת 63.7% בחברה היהודית.

במסגרת החלטת ממשלה 550 יש הקצאה של כמיליארד ש"ח על פני חמש שנים לטובת נושא שיפור ההון האנושי של עובדות ועובדים ערבים. בין הסעיפים המרכזיים בעניין זה הם התאמה והרחבת פעילות מרכזי ריאן, הגדלת מספר ההכשרות המקצועיות תוך העדפת מסלולים שבסופם השמה ופיתוח תוכנית להגדלת מספר התלמידים מהחברה הערבית תוך הפחתת שיעור הנשירה והעלאת שיעור הדפלום.¹⁷ במסגרת מרכזי ריאן מוענק למשתתפים סל שירותים שכולל שיפור מיומנויות בעברית, אנגלית, יישומי מחשב ומיומנויות תעסוקתיות. בנוסף, בשנת הלימודים תשפ"ד (2023/24) פורסם נוהל תקצוב תוכניות מעטפת לצמצום נשירה והעלאת שיעור הדפלום למכללות מה"ט. באשר להנגשת הכשרות מקצועיות לחברה הערבית, טרם פורסמה תוכנית מקיפה לתחום ומדיווחי משרד העבודה לא ברור מהן הפעולות שנעשו בנושא מאז קבלת ההחלטה. בכך, למרות התקציבים הרבים שיועדו לנושא, לא ברור מהי מידת ניצולם ובחלק מהתחומים גם לא ברור אם נוסחו תוכניות, הוצבו יעדים ועד כמה חל שינוי בשנים האחרונות.

מדיניות
ממשלתית

תעסוקה, חוסר מעש ופשיעה

הממצאים שהוצגו לאורך המסמך הבליטו את הקשיים וההזנחה שחווים צעירים וצעירות בחברה הערבית. אלו מתרגמים לפערים ברכישת השכלה, כבר מהשלבים המוקדמים ביותר, סיכויים נמוכים להשתלב בהשכלה גבוהה או על-יתכונות איכותית ובהמשך גם לקשיים בהשתלבות בשוק העבודה פי שנראה בפרק זה. נוכח אלו, בשנים האחרונות קבוצת הצעירים והצעירות בחברה הערבית החלה לקבל תשומת לב מחקרית ופוליטית,¹⁸ אם כי כפי

¹⁵ איתן רגב, ירדן קידר ונאור פורת, " מערך ההכשרות המקצועיות בישראל: חסמים, כשלים ואתגרים בהשוואה בינלאומית", המכון הישראלי לדמוקרטיה, יולי 2020.

¹⁶ נסרין חדאד חאג'י-יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר וכן פרג'ון, **תוכנית אב לקידום התעסוקה בחברה הערבית: תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה**, המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן פורטלנד, 2021.

¹⁷ החלטת ממשלה 550, "התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד לשנת 2026", 30.12.2015, סעיף 9 (ב) (3).

¹⁸ ראו למשל: Nasreen Hadad Haj-Yahya, "The Contemporary Impact of Social Space Barriers on the Inaction and the Future Orientation Construction of Young Arabs aged 18-22", PhD Research, Tel-Aviv University, 2019.

שנפרט בהמשך, המאמצים הקיימים עדיין דלים לנוכח גודל האתגר. אחת מנקודות התורפה העיקריות של צעירות וצעירים בחברה הערבית מתרחשת במסלול המעבר מלימודים תיכוניים לחיי הבגרות. בעוד שרוב הצעירות והצעירים מהחברה היהודית הלא-חרדית מתגייסים לצבא ומשתתפים במסגרות קדם-צבאיות – תקופה שמזמנת עבורם הזדמנות להתבגרות, לפיתוח קשרים ולהכשרה שתשמש אותם בחיים האזרחיים – הרי שצעירות וצעירים מהחברה הערבית נדרשים לבצע את המעבר לבגרות בחדות, ללא מערכת חינוך שמטפחת בשלות וללא הכנה ללימודים על-תיכוניים או להשתלבות בשוק העבודה.

תעסוקה, אבטלה וחוסר מעש בקרב צעירים וצעירות

חוסר מעש

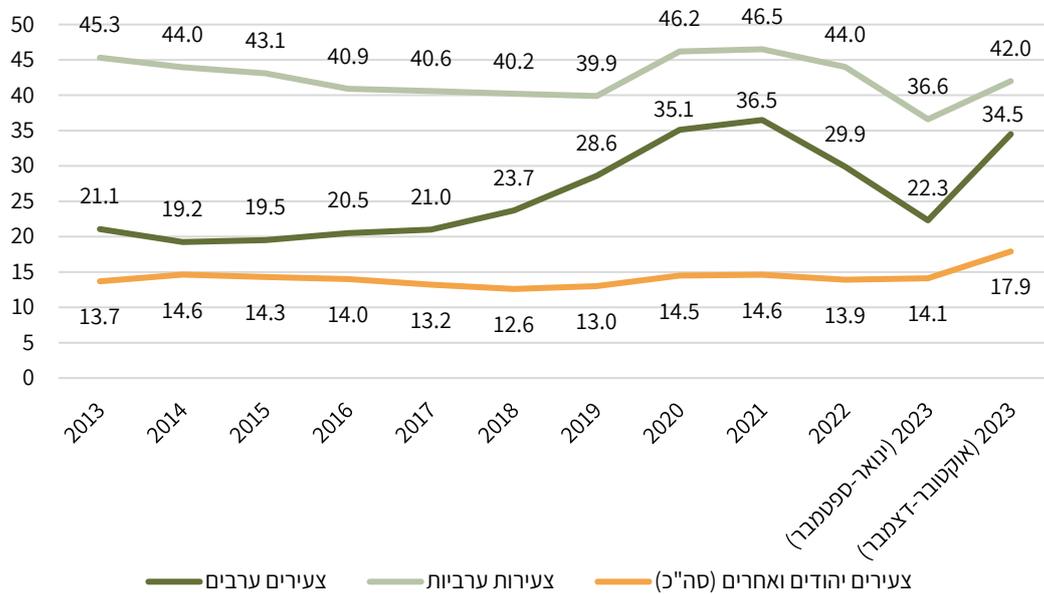
תופעת חוסר המעש בקרב צעירים וצעירות בחברה הערבית – מי אינם עובדים, אינם לומדים ואינם בהכשרה – התרחבה לממדים מדאיגים בשנים האחרונות. מלבד ההשלכות השליליות הישירות שיש לתופעה ברמה האישית, המקומית והלאומית, נמצא קשר בינה לבין תופעת האלימות והפשיעה בחברה הערבית,¹⁹ שבשנים 2023 ו-2024 "שברה שיא" בחומריתה, עם מספר שיא של נרצחים – 244 ו-230, בהתאמה.²⁰ כפי שניתן לראות בתרשים שלהלן, בקרב ערביות צעירות בנות 18-24 שיעור חסרות המעש גבוה מאוד, אך נראה שחלה בו מגמה של צמצום בשנים האחרונות – מ-43.1% ל-39.9% בשנים 2015-2019. בזמן משבר הקורונה (2020-2021), שפגע בשוק העבודה בכלל ובצעירים בפרט, עלה השיעור עלה בחדות שוב ליותר מ-46%, אך מאז ועד פרוץ המלחמה ב-7 באוקטובר 2023 ירד שיעור זה לשפל היסטורי של 36.6%. בקרב צעירים ערבים בני 18-24 המגמה הייתה שונה: שיעור חסרי המעש התדרדר באופן עקבי מ-2015, אז הוא עמד על 19.5%, ועד שנות משבר הקורונה (2020-2021) שבמהלכן הוא הגיע לשיא של כ-36%. ייתכן שבשל מיקוד המענים באוכלוסייה הצעירה במסגרת החלטת ממשלה 550, מאז משבר הקורונה ועד פרוץ המלחמה חלה התאוששות ראויה לציון במספר הצעירים הערבים חסרי המעש ושיעורם ירד ל-22.3%. אולם מאז פרוץ המלחמה באוקטובר 2023 עלה שיעור הגברים הערבים הצעירים חסרי המעש בחדות ל-34.5%. גם בקרב הצעירות הערביות שיעור חסרות המעש עלה מפרוץ המלחמה, אם כי באופן מתון יותר, ל-42.0%

מכון מאירס'ג' וניט-ברוקדייל והמכון הישראלי לדמוקרטיה, צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023, סקירה סטטיסטית, יוני 2023.

¹⁹ מבקר המדינה, דוח מבקר המדינה: הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית, מאי 2023.

²⁰ יוזמות אברהם, קורבנות אלימות ופשיעה בחברה הערבית סיכום שנת 2024, ינואר 2024.

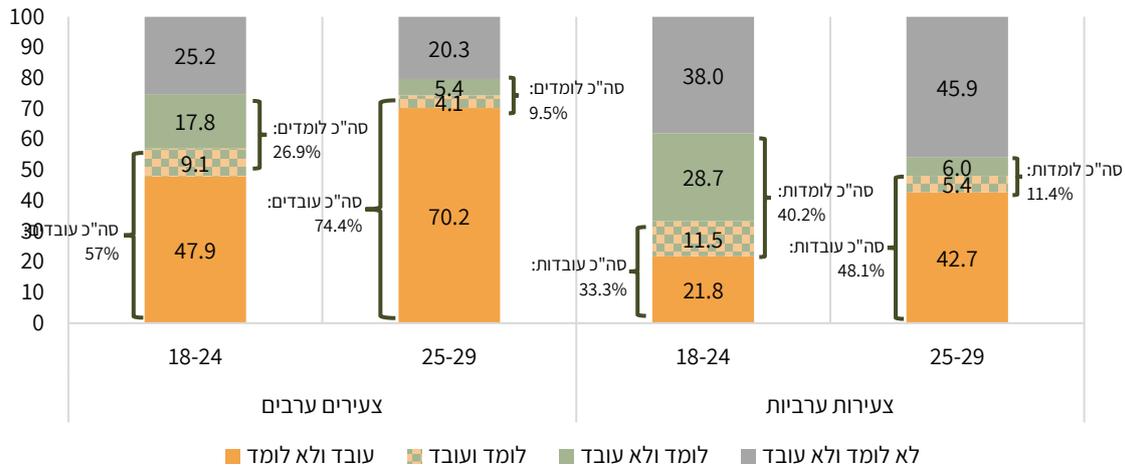
תרשים 3: צעירים וצעירות חסרי מעש, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר (%)
 גילי 18-24

מקור: עיבוד המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מתרשים 4 ניתן ללמוד שבקרב גברים ערבים בעיית חוסר המעש חמורה יותר בקרב בני 18-24 לעומת 25-29, בעוד שבקרב נשים ערביות שיעור חוסר המעש עולה בין בנות 18-24 ל-25-29. מנתוני 2023 עולה שבקרב הגברים הערבים בני 18-24 57% עובדים ו-26.9% לומדים. בקרב בני 25-29 חלה עלייה גדולה בשיעור התעסוקה - 74.4% עובדים - לצד ירידה בשיעור הלומדים (9.5%), ירידה טבעית שכן רבים מהצעירים בחברה הערבית מסיימים את לימודיהם עד גיל 24. העלייה הגדולה בשיעור התעסוקה של גברים צעירים בין קבוצת הגיל 18-24 ל-25-29 מהווה סימן חיובי, אך כפי שנראה בהמשך המקצועות וענפי הכלכלה שבהם גברים צעירים משתלבים הם בעלי פריון ואופק תעסוקתי נמוכים. מצב זה עולה בקנה אחד עם השיעור הנמוך של סטודנטים ובוגרי השכלה גבוהה בקרב הגברים הערבים, כפי שראינו לעיל. בקרב הנשים הערביות בנות 18-24 שיעור גבוה של 40.2% לומדות ושיעור נמוך של 33.3% שעובדות. בגילי 25-29 יש אמנם קפיצה בשיעור העובדות (48.1%), אך נראה היא אינה גדולה מספיק כדי לכסות על הירידה בשיעור הלומדות, שצונח ל-11.4% בקבוצת הגיל הזו. המשמעות היא שנשים ערביות רבות שלמדו בגילי 18-24 אינן מצליחות להמיר את ההשכלה שרכשו להשתלבות בשוק העבודה בגילי 25-29. בכך, שיעור חסרות המעש (מי שאינן בהכשרה, השכלה או תעסוקה) עולה בקרב קבוצת גיל זו.

תרשים 4: לימודים ועבודה בקרב צעירים וצעירים בחברה הערבית, 2023 (%)

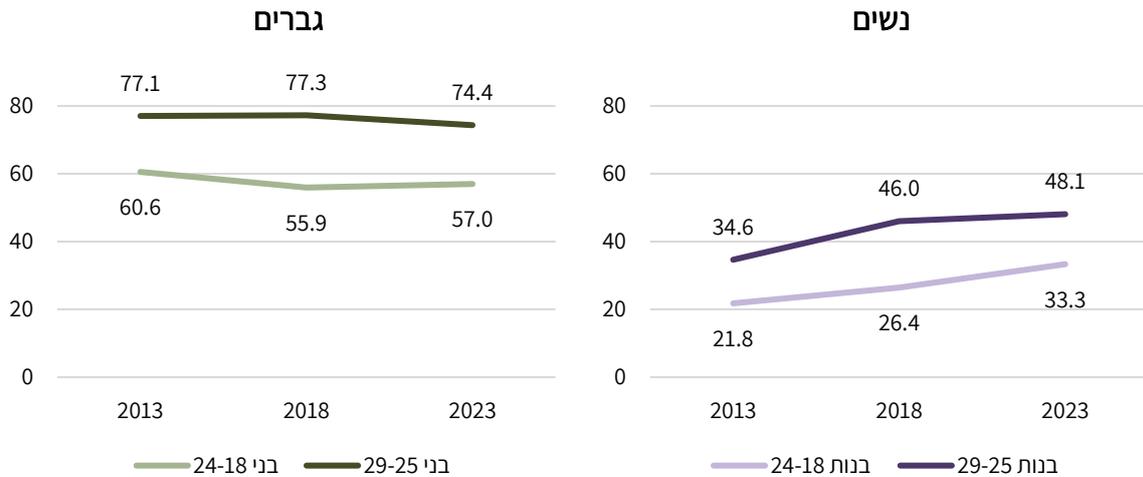
מקור: עיבוד המחברים לנתוני סקר כוח אדם 2023 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בחינה של שיעורי התעסוקה של גברים ערבים בני 18-24 בעשור האחרון מעלה שבין 2013 ל-2018 חלה ירידה של 4.6 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה - מ-60.6% ל-55.9% - ולאחר מכן התאוששות קלה ל-57.0% בשנת 2023 (תרשים 5). בקרב גברים ערבים בני 25-29 חלה עלייה (אומנם זניחה) של 0.2 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה בין 2013 ל-2018, אך החל מאותה שנה ועד 2023 חלה ירידה של 2.9 נקודות אחוז בשיעור התעסוקה שלהם. לעיתים ירידה בשיעורי התעסוקה בגילים צעירים נובעת מסיבות חיוביות, כמו השתלבות בהשכלה גבוהה או השתתפות בלימודים לתעודה על-תיכונית, אך כפי שהוזכר לעיל, אינדיקציות מצביעות על כך ששיעור הגברים הערבים הצעירים הלומדים במוסד אקדמי או במוסד להכשרה על-תיכונית לא אקדמית עולה לאט בשנים האחרונות.

בקרב נשים ערביות בנות 18-24, שיעור התעסוקה עמד על 33.3% ב-2023, זאת לאחר עלייה ניכרת משנת 2013, אז עמד שיעור התעסוקה על 21.8% בלבד. ועדיין, שיעור התעסוקה בקרב נשים יהודיות ואחרות באותה קבוצת גיל היה גבוה בהרבה ב-2023 ועמד על 71.0%. הפערים בגיל זה מלמדים על שלל החסמים שעומדים בפני נשים ערביות צעירות, בהם חוסר מוכנות להשתלבות בשוק העבודה, שליטה נמוכה בשפה העברית וציפייה חברתית להקים משפחה או לרכוש השכלה גבוהה בטרם הכניסה לשוק העבודה. בקרב נשים ערביות בגילי 25-29 שיעור התעסוקה גבוה במידה ניכרת בהשוואה לקבוצת הגיל הצעירה יותר (18-24) ועמד ב-2023 על 48.1%. גם בקבוצת גיל זו חלה עלייה גדולה בשיעור התעסוקה בשנים האחרונות, כאשר בשנת 2013 הוא עמד על 34.6%, נתון שמשקף עלייה של 13.4 נקודות אחוז.

שיעור
 התעסוקה

תרשים 5: שיעור התעסוקה בקרב צעירות וצעירים בחברה הערבית, לפי מגדר וקבוצת גיל (%)

מקור: עיבוד המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

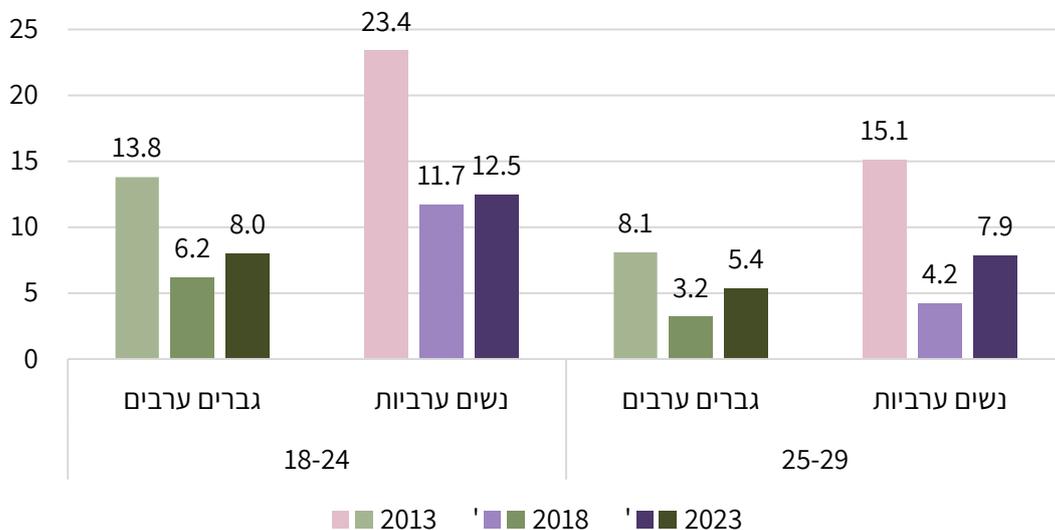
למרות ששיעור האבטלה הכללי בשנת 2023 היה נמוך ועמד על 3.0% בלבד,²¹ שיעורי האבטלה של נשים ערביות וגברים ערבים היו גבוהים במיוחד בקבוצות הגיל הצעירות (18-24 ו-25-29). בחינה של שיעורי האבטלה של קבוצות הגיל הצעירות בחברה הערבית מעידה שחל שיפור בשיעורי התעסוקה שלהן במהלך העשור האחרון (2013-2023) אך נראה ששיפור זה התרחש בעיקר עד שנת 2018 ומאז הוא עלה שוב. בקרב הגברים הערבים בני 18-24 שיעור האבטלה ירד מ-13.8% ב-2013 ל-6.2% ב-2018, אך משנה זו ועד 2023 עלה ל-8.0%. בקרב הנשים הערביות בנות 18-24 שיעורי האבטלה ירדו משיעור גבוה במיוחד ב-2013 - 23.4% - לשיעור של 11.7% בשנת 2018 והם נותרו ברמה גבוהה ואף עלו במעט עד 2023 (12.5%).

בקרב בני ובנות 25-29 שיעורי האבטלה אמנם נמוכים יותר, אך גם בקרבם נצפתה מגמה של שיעורי אבטלה גבוהים ב-2013, ירידה ב-2018 ועלייה בשנת 2023, כפי שניתן לראות בתרשים 6. בקרב נשים ערביות השיעור עמד על 15.1% ב-2013, ירד בחדות ל-4.2% ב-2018 ואז עלה ל-7.9% ב-2023. בקרב גברים ערבים חלה ירידה מ-8.1% ל-3.2% בשנים 2013-2018 ואז עלייה ל-5.4% בשנת 2023.

²¹ לפי הגדרת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מובטלים (בלתי מועסקים) הם מי שלא עבדו כלל בשבוע שקדם לפקידתם בסקר כוח אדם, אין להם עבודה שהם נעדרו ממנה ושחיפשו עבודה באופן פעיל בארבעת השבועות האחרונים שקדמו לפקידתם בסקר. לכן מי שנעדרו מעבודתם בשל הוצאה לחל"ת, סגירה זמנית של מקום העבודה או צמצום בהיקף הפעילות של מקום העבודה או מילואים אינם נחשבים למובטלים לפי ההגדרה המקובלת. בכך, ההגדרה "הרגילה" של אבטלה אינה לוקחת בחשבון את רוב הנפגעים משוק העבודה בשל המלחמה (מי שהוצאו לחל"ת או משרתים במילואים) ועל כן שיעור האבטלה לפי הגדרה זו כמעט שאינו הושפע מהמלחמה.

שיעורי האבטלה הגבוהים של צעירות וצעירים מהחברה הערבית מצביעים על קושי מוגבר להשתלב בשוק העבודה עקב קשיי שפה, חוסר בשלות, היעדר הכוון בתיכון ורמות השכלה ומיומנויות נמוכות.²² העובדה שלמרות שרמת האבטלה בשוק העבודה נמוכה מאוד היא עדיין גבוהה בקרב צעירות וצעירים ערבים מצביעה על בעיה מיוחדת בקרב קבוצה זו. אצל הגברים הערבים אנחנו עדים לירידה בשיעורי התעסוקה לצד ירידה בשיעורי האבטלה (לפחות בהשוואה ל-2013), מה שאומר שפחות גברים ערבים מצעירים מועסקים וגם פחות מחפשים עבודה.²³ אצל הנשים המצב מעט יותר מעודד משום שחלה עלייה בשיעורי התעסוקה בעשור האחרון ועדיין יש שיעור גבוה של מובטלות – כלומר, יותר השתלבו בשוק העבודה ושיעור לא מבוטל מנסות להשתלב, אם כי ללא הצלחה.

תרשים 6: שיעור האבטלה בקרב צעירות וצעירים ערבים, לפי מגדר וקבוצת גיל (%)

מקור: עיבוד המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בדומה לטלטלה המוגברת בשוק העבודה שחוו צעירות וצעירים בחברה הערבית במשבר הקורונה,²⁴ גם במלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023 מי שנפלטו בשיעור גבוה והתקשו לחזור היו בעיקר גברים צעירים בחברה הערבית. ניתוח מיוחד שערכנו לנתוני שירות התעסוקה מראה את העלייה החדה שחלה בקרב צעירים וצעירות בחברה הערבית ועד כמה היא הייתה גדולה בהשוואה לנשים וגברים מהחברה היהודית והאחרת בני גילם. תרשים 7 שלהלן מראה שבחודש אוקטובר 2023 מספר הגברים הערבים בני 18–24 שנרשמו כמובטלים חדשים היה גבוה פי 8.2

אבטלה
בעקבות
המלחמה

²² נסרין חדאד חאג'־יחיא, **גשר לעתיד: שנת מעבר כאמצעי למוביליות כלכלית-חברתית של צעירות וצעירים מהחברה הערבית בישראל** (ה' 1 לעיל)

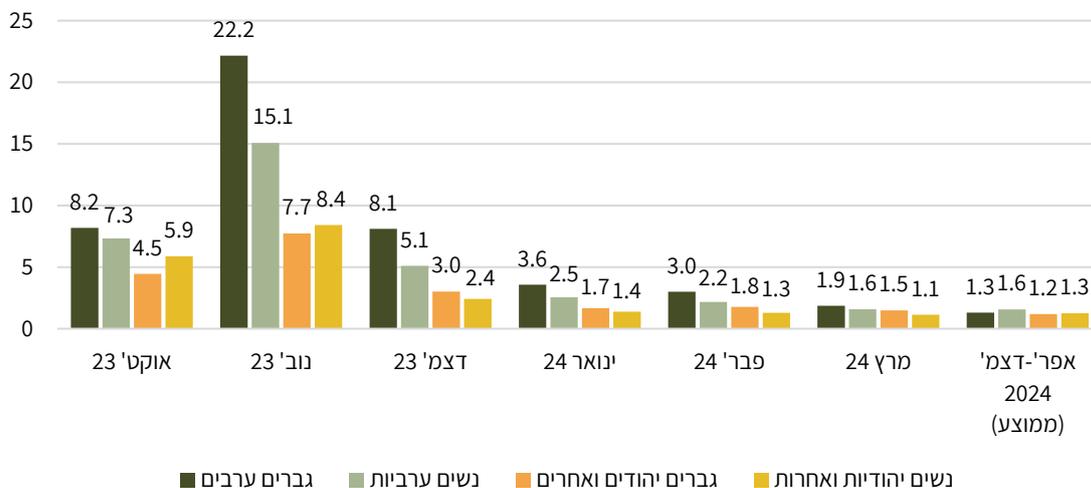
²³ כאמור, ההגדרה לאבטלה לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הוא מי שאינו מועסק ומחפש עבודה באופן פעיל.

²⁴ איתמר יקיר, גל זהר, רועי קנת־פורטל, גבריאל גורדון וניסן אברהם, **ההשתלבות מחדש של מובטלי הקורונה בשוק העבודה**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמותת צורים ושירות התעסוקה הישראלי, דצמבר 2021.

בהשוואה לממוצע בחודשים שלפני פרוץ המלחמה (ינואר-ספטמבר 2023). בקרב נשים ערביות בנות 18-24 מספר זה היה גבוה פי 7.3, בעוד שבקרב גברים יהודים ואחרים ונשים יהודיות ואחרות באותה קבוצת גיל מספר הנרשמים החדשים באבטלה היה פי 4.5 ו-5.9, בהתאמה. בחודש נובמבר 2023, בו היה שיא של נרשמים חדשים באבטלה הבליט עד כמה מעמדם של צעירים בחברה הערבית, בעיקר גברים, אינו יציב. בחודש זה מספר הנרשמים החדשים באבטלה בקרב גברים ערבים בני 18-24 היה פי 22.2 (!) בהשוואה לממוצע בחודשים שלפני פרוץ המלחמה (ובמספרים מוחלטים: 4,117 לעומת כ-185). בקרב נשים ערביות בנות 18-24 המספר בחודש זה עמד על פי 15.1 בהשוואה לממוצע בחודשים שלפני פרוץ המלחמה (ובמספרים מוחלטים: 2,782 לעומת כ-184). אין ספר שגם בקרב צעירות וצעירים מהחברה היהודית והאחרת מספר הנרשמים היה גבוה בהרבה בהשוואה לזמני שגרה, אך העלייה לא הייתה באותם סדרי גודל. בחודשים דצמבר 2023 עד מרץ 2024 עדיין העלייה במספר הנרשמים החדשים באבטלה בקרב צעירות וצעירים מהחברה הערבית הייתה גדולה יותר מאשר העלייה המקבילה בחברה היהודית והאחרת ורק החל מאפריל 2024 המצב התאזן.

תרשים 7: עלייה במספר הנרשמים החדשים באבטלה מפרוץ המלחמה, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה (גילי 18-24)

(המספרים מייצגים את העלייה (בכפולות) בהשוואה לממוצע החודשים ינואר-ספטמבר 2023)

מקור: עיבוד המחברים לנתוני שירות התעסוקה.

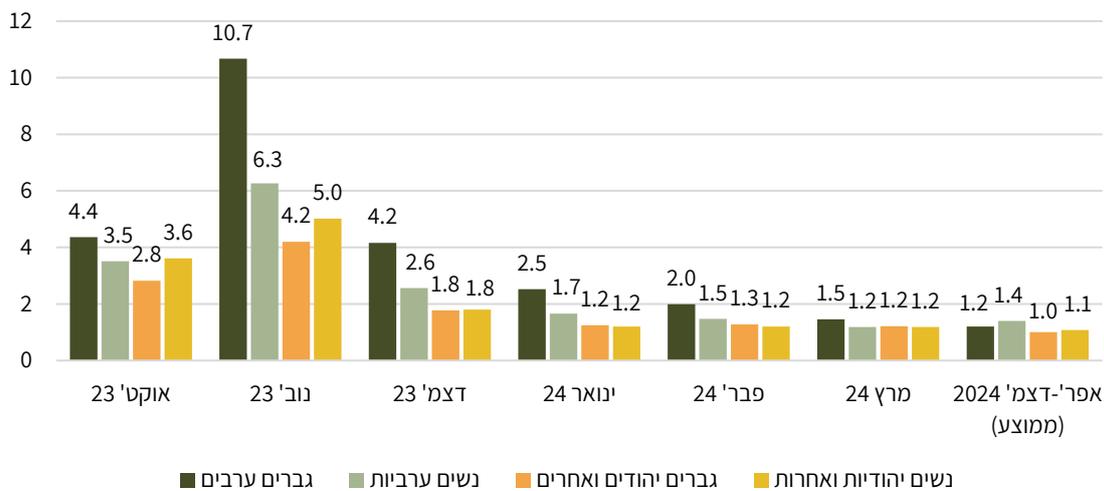
ניתוח הנתונים על קבוצת הגיל המבוגרת יותר-25-34-מצביעה שאמנם העליות בקרב כל הקבוצות היו מתונות יותר, אך שגם במקרה זה מי שסבלו מהעליות הגדולות ביותר היו הגברים הערבים. כך, בנובמבר 2023, שכאמור היה החודש עם מספר הנרשמים החדשים באבטלה הגדול ביותר, מספר הגברים הערבים בני 25-34 עלה פי 10.7 בהשוואה לממוצע לפני פרוץ המלחמה (מכ-595 ל-6,330) ושל נשים ערביות פי 6.3 (מכ-560 ל-3,497). בקרב

צעירות וצעירים בגילי 25-34 מהחברה היהודית והאחרת העלייה הייתה מתונה בהרבה והסתכמה בפי 4.2 עבור הגברים ופי 5 עבור הנשים. גם בחודשים העוקבים ועד מרץ 2024 צעירות וצעירים בגילי 25-34 מהחברה הערבית נרשמו במספרים גבוהים יותר בהשוואה לזמני שגרה בעוד שבקרב צעירים וצעירות מהחברה היהודית והאחרת המספרים חזרו לרמה דומה לטרומ המלחמה מוקדם יותר.

תרשים 8: עלייה במספר הנרשמים החדשים באבטלה מפרוץ המלחמה,

לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה (גילי 25-34)

(המספרים מייצגים את העלייה (בכפולות) בהשוואה לממוצע החודשים ינואר-ספטמבר 2023)

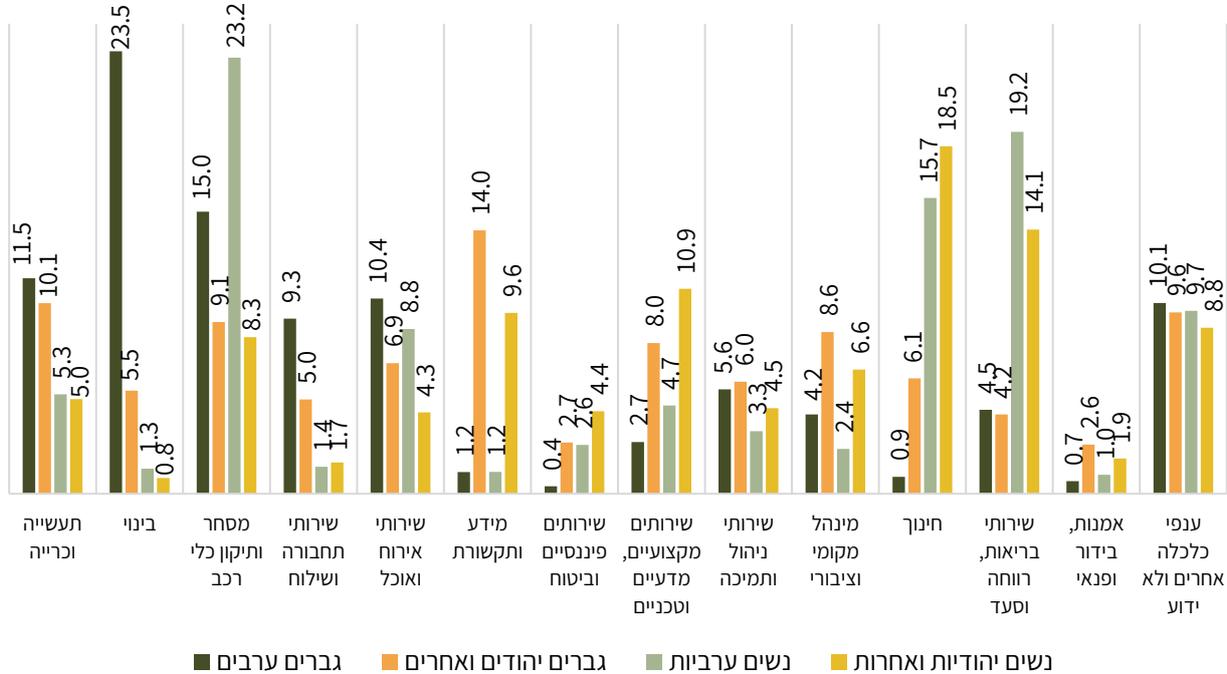

מקור: עיבוד המחברים לנתוני שירות התעסוקה.

הפגיעות המוגברת של צעירות, ובייחוד צעירים, מהחברה הערבית נובעת במידה רבה מריכוז גבוה בענפי כלכלה ומקצועות בשכר נמוך שאינם מספקים כרית ביטחון במקרה של זעזוע בשוק העבודה. כפי שניתן לראות בתרשים 9 שלהלן, רוב הגברים הערבים הצעירים מועסקים בבינוי (23.5%), מסחר ותיקון כלי רכב (15.0%), תעשייה (11.5%), שירותי אירוח ואוכל (10.4%) ושירותי תחבורה ושילוח (9.3%). השכר בענפים אלו בדרך כלל נמוך מהממוצע, בייחוד בקרב עובדים לא מיומנים עם ותק נמוך. כמו כן, בכל הענפים הללו שיעור הגברים היהודים ואחרים הצעירים נמוך יותר. לעומת זאת, גברים יהודים ואחרים צעירים מועסקים בשיעורים גבוהים יחסית בענפי כלכלה עם שכר גבוה – מידע ותקשורת (בעיקר הייטק), שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים ומנהל מקומי וציבורי. בקרב הצעירות הערביות התפלגות המועסקות לענפי כלכלה מצביעה על חלק לא מבוטל שעובדות בעבודות בשכר נמוך אך עם יציבות תעסוקתית – כגון שירותי בריאות, רווחה וסעד (19.2%) וחינוך (15.7%) – לצד צעירות שמועסקות בענפים בשכר נמוך ללא תנאים סוציאליים מרחיבים – כגון, מסחר ותיקון כלי רכב (23.2%) ושירותי אירוח ואוכל (8.8%). בדומה לצעירים הערבים, מעטות הן הצעירות הערביות שמועסקות בענפים עם שכר גבוה. זאת בניגוד לצעירות יהודיות

ואחרות ששיעור לא מבוטל מהן מועסקות בענפים בשכר גבוה לצד שיעור גבוה שמועסקות גם בענפים בשכר נמוך עם יציבות תעסוקתית (כמו חינוך, בריאות, רווחה וסעד כאמור).

תרשים 9: התפלגות ענפי כלכלה בקרב צעירים, לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה, 2023 (%)

הערה: הנתונים על צעירות וצעירים מהחברה הערבית בתרשים מתייחסים לגילי 18-29 בעוד שלצעירות וצעירים מהחברה היהודית והאחרת הם מתייחסים לגילי 25-29. זאת בשל השיעור הגבוה של יהודים ואחרים שמשרתים בצבא בגילי 18-24. מקור: עיבוד המחברים לנתוני שירות התעסוקה.

מדיניות ממשלתית

כדי להתמודד עם החסמים הרבים שחווים צעירים וצעירות מהחברה הערבית בכניסה לשוק העבודה יועדו לקבוצה זו מספר סעיפים ותוכניות במסגרת החלטה 550, זאת בנוסף לתוכניות שפורטו לעיל (שיפור מיומנויות תעסוקתיות, שיפור השליטה בשפה העברית, הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות ותוכניות בתחום הנגשת ההשכלה הגבוהה). הטבלה שלהלן מסכמת את הסעיפים העיקריים שיועדו או בעלי רלוונטיות גבוהה לצעירים וצעירות בחברה הערבית ומה סטטוס הביצוע שלהם לפי פרסומים ודוחות של המשרד הרלוונטי או של הרשות לפיתוח כלכלי של החברה הערבית, שאחראית על תכלול וקידום החלטת ממשלה 550. כפי שעולה מן הטבלה, ברוב הסעיפים הביצוע מעוכב וחלקם בוטלו בעקבות ההחלטה לקצץ 15% מתקציבי תוכניות החומש לחברה הערבית. כך למשל, מסלולים לתמרוץ העסקת עובדים מהחברה הערבית, שחלקם כללו העדפה להעסקת צעירים וצעירות חסרי מעש מהחברה הערבית,

קוצצו בשנת 2023 ובוטלו החל משנת 2024. זאת למרות שהוכחו כבעלי תועלת כלכלית למדינה, למשק ולפרט.²⁵ גם תוכניות 'שנת מעבר' ופעילות רשות הצעירים נתקלות בחסמים רבים.

טבלה 1: סעיפי החלטת ממשלה 550 עבור צעירים וצעירות בחברה הערבית

משרד	סעיף / תוכנית	תקציב	סטטוס
רשות הצעירים	הפעלת מרכזי צעירים	90 מיליון ש"ח בשנות התוכנית.	קיימים 80 מרכזי צעירים ביישובי החברה הערבית בכיסוי מלא.
	פרסום תמונת מצב תקופתית אודות צעירים בחברה הערבית	<u>הקצאה בפועל:</u> 2022 - הוקצו 14 מיליון ש"ח.	מעבר של הרשות למשרד הנגב והגליל ועיכוב בהעברת התקציב ממשרד האוצר עיכבו את הפעילות בחברה הערבית.
	תוכנית לקידום מעורבות חברתית של צעירים למען הקהילה ביישובי התוכנית	2023-2024 - לא ברור כמה הוקצה.	הפעלת תוכניות ייעודיות להשלמת פערים לאחר התיכון
משרד הכלכלה	מסלולי תעסוקה לתמרוץ העסקת עובדים מהחברה הערבית, עם העדפה להעסקת צעירים חסרי מעש	<u>הקצאה בפועל:</u> 2022 - 47.5 מיליון ש"ח. 2023 - 25 מיליון ש"ח.	מסלולים שהוסיפו מאות משרות חדשות לחברה הערבית, חלק לא מבוטל משרות איכותיות בהייטק. כבר ב-2023 קוצץ התקציב וב-2024 כל המסלולים בוטלו למעט 4.20 (שגם תקציבו קוצץ).
משרד העבודה (החלטה 549)	תוכנית 'שנת מעבר' לקידום תעסוקתי לגברים צעירים	200 מיליון ש"ח בשנות התוכנית.	בתחילת 2023 נבחרו 4 מפעילים לתוכניות מעבר לגברים צעירים (17-25) חסרי מעש שלא סיימו 12 שנות לימוד. התקציב שחולק לארגונים עמד על 15 מיליון ש"ח והוא ניתן במסגרת "מענקי חדשנות".
המשרד לשוויון חברתי	תוכניות 'שנת מעבר' לצעירים	100 מיליון ש"ח בשנות התוכנית. <u>הקצאה בפועל:</u> 2023-2022 - לא הוקצה תקציב. 2024-2025 - 47 מיליון ש"ח.	יישום הסעיף התעכב במשך זמן רב עקב שיקולים פוליטיים. רק בשנת 2024 המשרד לשוויון חברתי החל להפעיל את התוכנית. התוכנית נמצאת כרגע בשלב פיילוט עד סוף 2025. עם אופציה להאריך ל-3 שנים נוספות. קהל היעד הוא צעירים וצעירות בגילי 18-34 עם בגרות או 12 שנות לימוד. ייתכן והתוכנית תיעצר בסוף 2025 משום שהיא נחשבת בפיילוט.
משרד החינוך	מכוני מנהיגות	8 מיליון ש"ח בשנה	כיום פועלים 14 מכוני מנהיגות תחת 6 ארגונים מפעילים. התוכניות זוכות להצלחה והמודל שהארגונים מפעילים

²⁵ דלויט, "בחינת עלות-תועלת כלכלית למשק וחישוב החזר השקעת המדינה מהפעלת מסלולי התעסוקה 4.17, 4.18 ו-4.20", יולי 2021.

<p>הוכח כתורם למוביליות של החניכים ולמשתלם מבחינת המדינה. יחד עם זאת, התקציב הנוכחי לא מספיק לביקוש בשטח, הוא אינו יציב וסובל מקיצוצים ואי-ודאות.²⁶</p>			
--	--	--	--

כפי שהוזכר בהקדמה למסמך זה, ארגון אלפנאר מעמיק את עיסוקו בסוגיית חוסר המעש בקרב צעירות וצעירים על ידי פיתוח תוכניות ומודלים שמותאמים לשלבים שונים של התופעה. כחלק מההבנה בארגון שלתופעה זו יש הלשכות שליליות רבות על עתידם של צעירים בשוק העבודה, ועל המרקם החברתי בחברה הערבית בכלל, נוסחו שלוש תוכניות התערבות שיהוו רצף לטיפול בתופעה:

1. רואפד روافد (גילי 15-18): תוכנית למניעת חוסר מעש שפועלת כבר בשלב התיכון. התוכנית מיועדת לתלמידים שנשרו או על סף נשירה והיא פועלת בשלוש רמות: רמת התלמיד, רמת בית הספר ורמת הקהילה.
2. דורוב دروب (גילי 17-25): תוכנית להבניית מסלולים לצעירים שמלווים אותם בבחירה מיטבית במסלול תעסוקה מכיתה י"ב לתוך החיים הבוגרים וצעדים ראשונים בשוק העבודה. התוכנית פועלת תחת מרכזי ריאן בהם צעירים מקבלים סל מענים הוליסטי ומותאם לצרכיהם.
3. מישקא مشكاة (גילי 15-25): מודל להבניית יכולות רשותיות כפלטפורמה לצמצום תופעת חוסר המעש בהתאמה לצרכי הרשות המקומית. זאת על ידי פיתוח מומחיות בתחום, שינוי בתפיסת האחריות הרשותית על התופעה, איגום משאבים ויצירת קהילת צעירים מובילי שינוי.

מטרת התוכניות היא לתת מענה רציף שיצמצם ככל האפשר את הריק שאליו נקלעים שיעור גבוה מהצעירים והצעירות בחברה הערבית בסיום התיכון. על ידי שיתוף פעולה עם שחקנים נוספים בשדה, התוכניות אמורות להעניק מעטפת לצעירות וצעירים בתחילת דרכם בחיים הבוגרים ולהכווין אותם למסלולי השכלה, הכשרה ותעסוקה שמותאמים לשאיפות ולרצונות שלהם.

עלייה בפשיעה והקשר לתופעת חוסר המעש

תופעת הפשיעה והאלימות בחברה הערבית התרחבה למימדים מדיניים בשנים האחרונות. סקרים מראים שתחושת הביטחון האישי בחברה הערבית הוא נמוך לאין שיעור בהשוואה לחברה היהודית וכמו כן, שסוגייה זו עומדת בראש מעייניה של האוכלוסייה הערבית. כך, סקר של המכון למחקרי ביטחון לאומי שנערך באפריל 2024 הראה ששיעור

²⁶ ארן זינר, ריהאם חלאילה, יסמין תמוז ואביבית חי, "מכוני המנהיגות בחברה הערבית", נאס-נאס למחקר וייעוץ, יוני 2024.

המשיבים שציינו שתחושת הביטחון האישי שלהם נמוכה בקרב החברה הערבית עומד על 56%, יותר מכפול בהשוואה לחברה היהודית (25%).²⁷ בסקר נוסף העידו 65.8% מהחברה הערבית כי תחושת הביטחון האישי שלהם חלשה מאוד או די חלשה ורוב של כמעט שני שלישי (63.1%) ייחסו זאת למקרי האלימות בחברה הערבית (הרבה מעבר למלחמה (24.6%) או לגורמים אחרים).²⁸ גם בסקרים שנערכו לפני פרוץ המלחמה ב-7 באוקטובר 2023 עולה החשש מאלימות באופן ברור בחברה הערבית. בסקר ביטחון אישי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2022, 20.0% מהאוכלוסייה הערבית ציינו חשש להיפגע מאלימות באזור מגוריהם לעומת 9.8% בקרב האוכלוסייה היהודית והאחרת.²⁹

כמעט מדי יום מדווח על קורבן נוסף שנרצח בחברה הערבית, ולא בכדי: בשנת 2024 מספר מקרי הרצח עמד על 230, בשנת 2023 על 244, בשנת 2022 על 116 ובשנת 2021 על 126. עד לפני כמה שנים מספרים אלו נראו דמיוניים שכן בשנים 2015–2017 מספר הנרצחים בחברה הערבית היה נמוך בהרבה ועמד על כ-63 מדי שנה. כלומר, מספר קורבנות הרצח יותר משילש את עצמו בתוך פחות מעשור.³⁰ האלימות והפשיעה בחברה הערבית לא מתבטאות רק במספר הרציחות הגבוה אלא גם בשלל מדדים נוספים שנסקו בשנים האחרונות ושהם גבוהים במידה רבה מאשר בחברה היהודית, כגון מספר המעצרים, מספר כתבי האישום ומספר אירועי הירי באזורי מגורים.³¹

אחת הקבוצות שמושפעת במיוחד מתופעת הפשיעה והאלימות היא קבוצת הגברים הערבים הצעירים. מנתוני קורבנות הרצח עולה ששיעורם של בני 21–30 הוא הגבוה ביותר באופן קבוע בשנים האחרונות ושיעור זה מוסיף לעלות. כך, בשנת 2018 שיעורם של הנרצחים בני 21–30 (רובם המוחלט גברים) עמד על 38.0% ובשנת 2023 עלה ל-47.1%.³² סקירה סטטיסטית על צעירים בחברה הערבית של מכון ברוקדייל מצביעה גם היא על חומרת המצב והמעורבות הגדולה בפשיעה בקרב קבוצת הגיל הצעירה. כך למשל, 6.1% מהגברים הערבים בני 18–24 נעצרו בשנת 2021, לעומת 4.9% בקרב גברים ערבים בני 25–29 ו-4.2% בקרב בני 30–34. בקרב גברים יהודים ואחרים השיעור היה זעום ועמד על כ-1% בקרב שלוש קבוצות הגיל.³³

כפי שהראינו לאורך המסמך, הגברים הערבים הצעירים סובלים משיעורי אבטלה וחוסר מעש גבוהים, בייחוד בתקופות משבר, וכן מחסמים מרובים בבואם להשתלב במסגרות השכלה על-תיכוניות (השכלה אקדמית, טכנולוגית

²⁷ אפרים לביא, מאיר אלון ותומר פדלון, "החברה הערבית בישראל שבעה חודשים למלחמה: בין איפוק למחאה, המכון למחקרי בטחון לאומי", מאי 2024.

²⁸ אריק רודניצקי, "סקר מעמיק בציבור הערבי בחלוף שנה למלחמה", תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, דצמבר 2023.
²⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "נפגעי עבריינות ותחושת ביטחון אישי - ממצאים מתוך סקר ביטחון אישי 2022-2023", הודעה לתקשורת, 12 בנובמבר 2024.

³⁰ יוזמות אברהם, **קורבנות אלימות ופשיעה בחברה הערבית סיכום שנת 2024**, ינואר 2025.

³¹ מוחמד ח'לאילה, אחמד בדראן ואריק רודניצקי, **שנתון החברה הערבית בישראל 2023**, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2024.

³² שם.

³³ מכון מאירס'ג' וינט'ברוקדייל והמכון הישראלי לדמוקרטיה, **צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023**, סקירה סטטיסטית (ה' 18 לעיל)

או מקצועית). לתופעות שליליות אלה, שמלוות בעוני ובלחצים כלכליים, יש קשר ישיר להתעצמות ארגוני הפשיעה בחברה הערבית. אלו יונקים מהמצב הכלכלי הרעוע והשוליות של הגברים הערבים הצעירים בכך שהם מציעים לאותם צעירים יוקרה, זהות והכנסה גבוהה. ניתוח של מבקר המדינה שהצליב בין נתוני הפשיעה של גברים ערבים בני 18–24 לבין שיעור חוסר המעש הראה קשר בין התופעות. אחד ההסברים המוצעים בדוח המבקר הוא שבדומה למקרים אחרים בעולם, שיעורי העוני הגבוהים מובילים את הצעירים לפנות לעולם הפשע.³⁴

עיבוד של מכון ברוקדייל לנתוני סקרי דעת קהל שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה מדגישים את הסכנה שנובעת מהפגיעות הכלכלית היתרה והחוסן הנמוך של צעירות וצעירים (18–34) בחברה הערבית בעת משבר. לפי הדוח, שיעור הצעירים והצעירות בחברה הערבית שדיווחו על החמרה במצב הכלכלי מפרוץ המלחמה ועד ספטמבר 2024 עמד על 78%, לעומת 45% בכלל אוכלוסיית הצעירות והצעירים.³⁵ סקר נוסף, שנערך על ידי מכון ברוקדייל, הראה שכמעט 60% מהצעירים והצעירות מהחברה הערבית נמצאים באוברדרפט (יתרה שלילית בחשבון הבנק) כשלושה וחצי חודשים מפרות המלחמה, לעומת 41% לפני המלחמה (בקרב צעירות וצעירים מהחברה היהודית והאחרת רק 23% היו באוברדרפט, לעומת 17% לפני פרוץ המלחמה).³⁶ מה שמטריד עוד יותר הוא שבעוד ששיעור הצעירים והצעירות מהחברה היהודית שמדווחים על חזרה לשגרה עולה בהדרגתיות – מ-55% ל-77% בין דצמבר 2023 לספטמבר 2024 – השיעור בקרב צעירות וצעירים מהחברה הערבית נמצא בנסיגה – מ-68% בינואר ל-31% בספטמבר 2024.³⁷ היעדר מסגרת תעסוקה או הכשרה, מצב כלכלי קשה, כניסה לחובות וחוסן נמוך הם כר פורה להתדרדרות של גברים צעירים להתנהגויות סיכון בכלל ולעבריינות בפרט. מאז פרוץ המלחמה הסיכון של גברים ערבים צעירים להתדרדר לעולם הפשע עלה באופן חד. לא מן הנמנע שהעלייה בפשיעה וקצב קורבנות הרצח הגבוה מתודלקים על ידי המצוקה כלכלית, הפיזית והנפשית שגבתה המלחמה.

³⁴ מבקר המדינה, הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית (ה' 19 לעיל)

³⁵ ברכי בן סימון ווצ'סלב קונסטנטינוב, מדדי חוסן בקרב צעירים במלחמת חרבות ברזל, מכון מאירס'ג' וינט'ג' ברוקדייל, דצמבר 2024.

³⁶ ברכי בן סימון ווצ'סלב קונסטנטינוב, השפעות מלחמת חרבות ברזל על הצעירים בישראל: ממצאי סקר, מכון מאירס'ג' וינט'ג' ברוקדייל, יוני 2024.

³⁷ ברכי בן סימון ווצ'סלב קונסטנטינוב, מדדי חוסן בקרב צעירים במלחמת חרבות ברזל (ה' 35 לעיל)

סקר לבחינת מצבם של גברים ערבים צעירים

נוכח ההשתתפות הנמוכה של גברים ערבים צעירים בלימודים אקדמיים, ההחמרה בשיעור חסרי המעש בשנים האחרונות, הפגיעות למשברים כלכליים והקשר בין תופעת חוסר המעש לבין תופעת האלימות והפשיעה שגואה בחברה הערבית, ערכנו סקר ייעודי בקרב קבוצה זו. אף על פי שכאמור בשנים האחרונות תשומת הלב המחקרית על צעירים ערבים בכלל, ועל צעירים ערבים חסרי מעש בפרט, גברה, עדיין קיימות סוגיות מפתח שאין עליהן מענה. בשל כך מטרתו העיקרית של הסקר היא לבחון את העמדות, ההעדפות, הצרכים והשאיפות של גברים ערבים צעירים בני 18-29.³⁸ שימוש בתוצאות הסקר יביא להבנה מלאה יותר של מצבם של גברים ערבים צעירים בחברה הערבית ויאפשר ליצור מענים שיגבירו את השתתפותם בלימודים, בהכשרה ובתעסוקה.³⁹

מתודולוגיה

כלי המחקר ותהליך איסוף הנתונים

הסקר נערך במהלך החודשים אוגוסט וספטמבר 2024. בסקר השתתפו 525 גברים ערבים בגילים 18 עד 29. הסקר נערך באופן טלפוני בשפה הערבית וכלל כ-30 שאלות, כולל שאלות דמוגרפיות וכן שאלות על אודות השכלת המשיבים, מאפייני תעסוקתם, הערכה עצמית של כישוריהם, חוויותיהם ושאיופיהם. חלק מהשאלות הוצגו כתלות בתשובה לשאלה קודמת. דוגמה – למועסקים וללא מועסקים הוצגו שני סטים שונים של שאלות בנושא תעסוקה. שאלון הסקר המלא נמצא בנספח א. כדי לקבל אומדן מדויק יותר על אוכלוסיית הסקר, נעשה שימוש במקדמי ניפוח על בסיס אזור מגורים ודת בהתאם לאומדנים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁴⁰ כל הממצאים שיוצגו להלן הם לאחר שימוש במקדמי הניפוח.

אוכלוסיית המדגם

בסקר נכללו רק גברים ערבים צעירים, בני 18 עד 29, כאשר 37.2% מהמדגם בני 18-24 והשאר – 62.8% – בני 25-29. הפילוח הדתי של המדגם מייצג את הפילוח הדתי של החברה הערבית בארץ, כאשר 9.7% מהמשיבים הם דרוזים, 9% נוצרים והרוב הגדול הם מוסלמים (81.3%). רוב המשיבים גרים בצפון הארץ – 55.3% במחוז צפון ועוד 16.1% במחוז חיפה, 13.6% במחוז דרום, 12.5% במחוז מרכז ועוד 2.5% במחוז ירושלים (כאמור, ללא ירושלים

³⁸ אף על פי שבעיית חוסר ההשתלבות בלימודים ובתעסוקה חמורה יותר בקרב בני 18-24, מטעמים מתודולוגיים ומטעמים מעשיים הוחלט על טווח גילים רחב יותר שיכלול בני 18 עד 29. כפי שיוצג להלן, ברבים מן הניתוחים יש אזכור נפרד לקבוצת הגיל הצעירה יותר (18-24).

³⁹ ממצאי הסקר שיוצגו להלן מבוססים על מדד אלפנאר 2024: מדד התעסוקה של החברה הערבית בישראל שפורסם בדצמבר 2024.

בפרסום הנוכחי אנו דנים יותר לעומק בממצאי הסקר.
⁴⁰ אוכלוסיית הסקר לא כללה את ירושלים המזרחית.

המזרחית). מבחינת מצב משפחתי, 64.9% מהצעירים שהשיבו לסקר הם רווקים, 32.8% נשואים ומיעוט קטן הם גרושים או פרודים (1.2%) או אלמנים (1.2%). 27.3% מהמשיבים הם הורים לילדים, כולם בתוך מסגרת של נישואים.

מאפיין דמוגרפי		התפלגות (N=525)
קבוצת גיל	18 – 24	37.2%
	25 – 29	62.8%
דת	מוסלמים	81.3%
	נוצרים	9.0%
	דרוזים	9.7%
מחוז מגורים	דרום	13.6%
	ירושלים	2.5%
	מרכז	12.5%
	חיפה	16.1%
	צפון	55.3%
מצב משפחתי	רווק	64.9%
	נשוי	32.8%
	גרוש או פרוד	1.2%
	אלמן	1.2%
מספר ילדים	ללא ילדים	72.7%
	1	9.7%
	2	9.5%
	3	5.2%
	4	2.1%
	5 – 8	0.9%

ממצאים

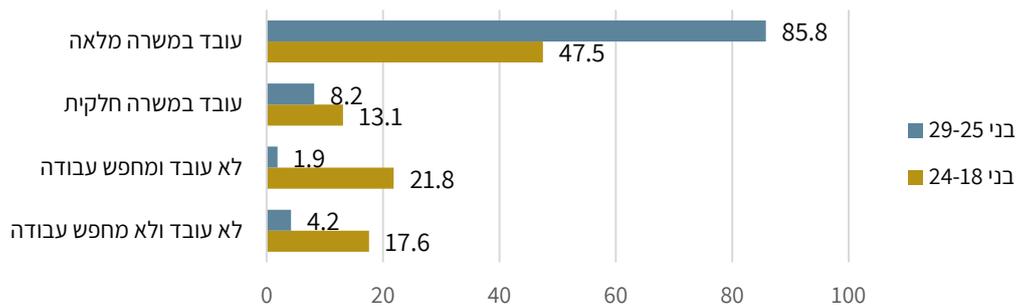
מצב תעסוקה, השכלה והכשרה

משיבי הסקר נשאלו על מצבם התעסוקתי ועל סטטוס חיפוש העבודה שלהם, אם הם אינם עובדים (תרשים 10). בקרב קבוצת המשיבים הצעירים יותר (בני 18-24) שיעור הבלתי מועסקים גבוה משמעותית בהשוואה לקבוצת הגיל הבוגרת (כ-40% לעומת כ-6% בלבד). נתונים אלו מתכתבים עם שיעור התעסוקה הגבוה משמעותית של בני 25-29 לעומת 18-24 כפי שעלו מנתוני הלמ"ס שהוצגו לעיל (תרשים 5), אך הם עדיין גבוהים יותר (במיוחד בקרב בני 25-29). בקרב קבוצת בני 25-29, 85.8% עובדים במשרה מלאה ו-8.2% במשרה חלקית. בקרב בני 18-24, 47.5%

עובדים במשרה מלאה ו-13.1% במשרה חלקית. עוד עולה ששיעור גבוה בקרב בני 18-24 שאינם עובדים מחפשים עבודה (21.8%) ועוד 17.6% אינם עובדים ואינם מחפשים עבודה (אם כי רובם ציינו שהם סטודנטים או במסגרת הכשרה אחרת).

תרשים 10: "מה המצב התעסוקתי שלך?" (%)

לפי קבוצת גיל (N=525)

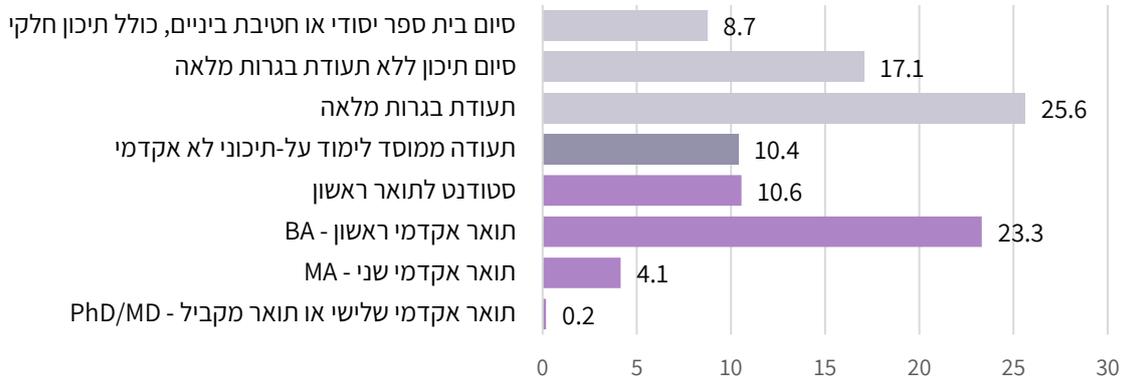
שלושים ושמונה אחוז ממשיבי הסקר מצויים במסלול אקדמי – בעלי תארים אקדמיים או סטודנטים הלומדים לתואר אקדמי ראשון. עשרה אחוז הם מהמשיבים הם בעלי תעודה על-תיכונית ממוסד לימודים לא-אקדמי (הכשרה מקצועית, הנדסאות, טכנאות וכדומה). השאר – מעט יותר ממחצית המשיבים – הם בעלי תעודת בגרות מלאה או פחות מכך. שיעור המשיבים ללא השכלה על-תיכונית דומה מאוד בין שתי קבוצות הגיל (50.6% בקרב בני 18-24 ו-51.9% בקרב בני 25-29) אם כי בקרב קבוצת הגיל 25-29 יש יותר בעלי תואר אקדמי (34.6% לעומת 15.8% בקרב בני 18-24) בעוד שבקרב קבוצת הגיל 18-24 יש שיעור גבוה יותר של סטודנטים (23.9% לעומת 2.7% בקרב בני 25-29). נראה כי רמת ההשכלה של המשיבים במדגם מעט גבוהה יותר מאשר באוכלוסייה שכן לפי נתוני הלמ"ס ל-2023 3% מהגברים הערבים בני 18-24 הם בעלי תואר אקדמי ובקרב בני 25-34 האחוז עומד על 19.4%⁴¹.

רמת
השכלה

⁴¹ מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל והמכון הישראלי לדמוקרטיה, צעירים ערבים בישראל: תמונת מצב 2023, סקירה סטטיסטית (ה' 18 לעיל)

תרשים 11: "מהו שלב הלימודים או התעודה הגבוהה ביותר שלך?" (%)

(N=525)

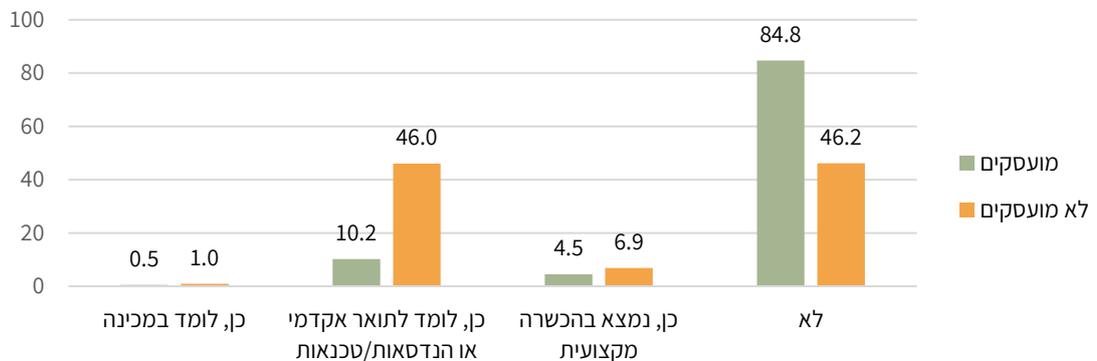

משתתפי הסקר נשאלו לגבי השתתפותם בלימודים בזמן העברת הסקר או כוונתם להתחיל בשנת הלימודים הקרובה. בקרב הלא-מועסקים, כ-53% השיבו שהם לומדים (או עמדו להתחיל ללמוד בשנה העוקבת) במוסד אקדמי או טכנולוגי או בהכשרה מקצועית. 46.2% מהמשיבים שאינם מועסקים לא למדו ולא תכננו להתחיל ללמוד, כלומר הם חסרי מעש. אלו מהווים כ-8% מכלל המדגם ו-16% מבני 18-24. מתוך המשיבים המועסקים, הרוב הגדול (84.8%) ציינו שאינם לומדים, 10.2% ציינו שהם לומדים לתואר אקדמי או טכנולוגי (הנדסאות/טכנאות) ועוד שיעור נמוך יחסית שנמצאים בהכשרה מקצועית (4.5%). זאת מאחר ש-41% הם בעלי תואר אקדמי או בעלי תעודה ממוסד לימוד על-תיכוני שאינם אקדמי.

הכשרה

תרשים 12: "האם אתה לומד היום (או עתיד להתחיל ללמוד בשנה הקרובה) במוסד לימודים כלשהו או נמצא בהכשרה?" (%)

לפי מצב תעסוקתי (N=525)

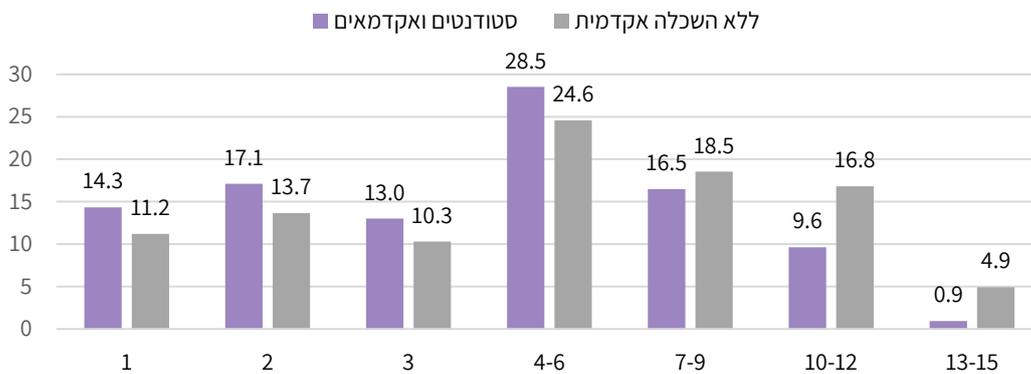
מועסקים

ותק
 בתחום
 העיסוק

בתרשים 13 שלהלן מוצג הוותק בתחום העיסוק הנוכחי של מועסקים בני 25-29 לפי רמת השכלה. ההתפלגות מצביעה על ותק גבוה יותר בקרב משיבים ללא השכלה אקדמית. זאת ככל הנראה בשל העובדה שעבור סטודנטים ואקדמאים, רכישת התואר סוללת מסלול תעסוקה חדש, בעוד בקרב הלא-אקדמאים, רבים נשארים בתחום העיסוק שהחלו עוד בנערות. בקרב בעלי ותק של 13-15 שנה, 80% עובדים בענף הבינוי (בעוד שבקרב כלל המועסקים במדגם כ-30% עובדים בענף הבינוי) והחלו את דרכם בענף כנערים צעירים. נתונים אלו מלמדים שהכניסה לתחום עיסוק מסוים בגיל מוקדם עשויה לקבוע את המשך דרכם של צעירים ולהקשות עליהם לבצע שינויים במסלול התעסוקה, במיוחד עבור מי שאינם בעלי פוטנציאל ללימודים אקדמיים.

תרשים 13: "כמה שנים אתה עובד בתחום העיסוק הנוכחי שלך?" (%)

לפי רמת השכלה (מועסקים בני 25-29, N=307)

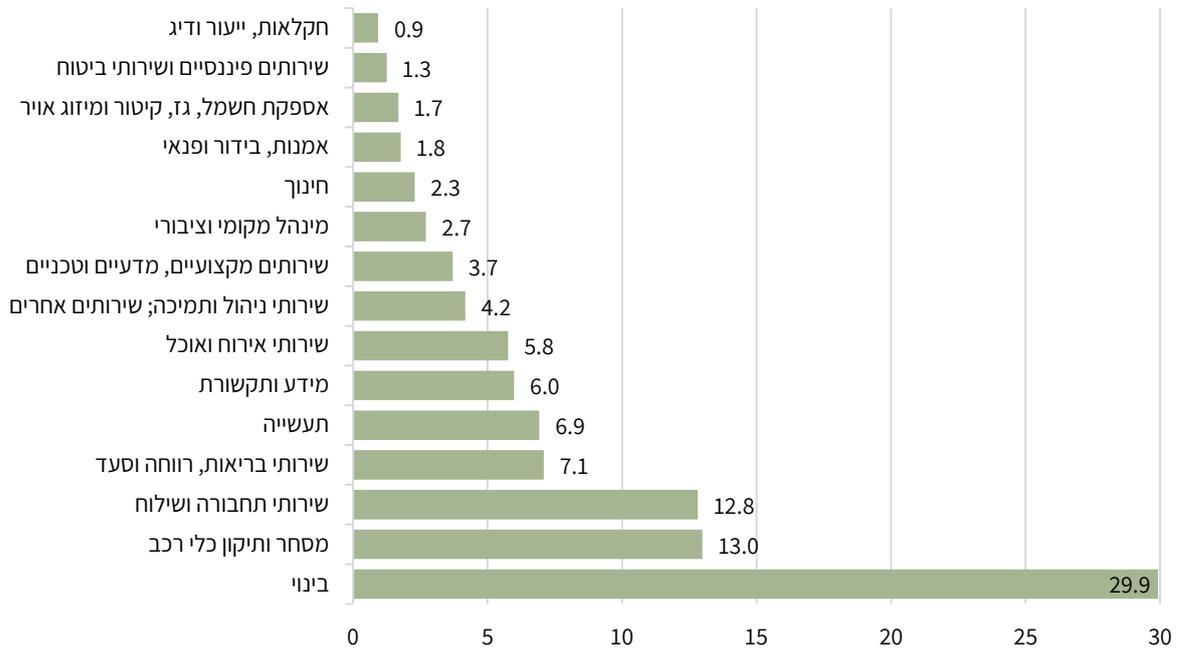
המשיבים המועסקים נשאלו לגבי הענף הכלכלי של מקום עבודתם. תשובותיהם קודדו לענפים כלכליים לפי סיווג ISIC-4⁴², והתפלגותן מוצגת בתרשים 14. מן ההתפלגות עולה שהענף הכלכלי הנפוץ ביותר שבו מועסקים משיבי הסקר הוא ענף הבינוי, המעסיק קרוב ל-30% מהמשיבים. לאחר מכן, בשיעורים דומים של כ-13% בכל ענף, נפוצים ענף המסחר ותיקון רכבים וענף שירותי התחבורה והשילוח. בין 5% ל-7% מועסקים בענפים שירותי בריאות, רווחה וסעד, תעשייה, מידע ותקשורת ושירותי אירוח ואוכל. התפלגות זו דומה להתפלגות בנתוני הלמ"ס (תרשים 9), אם כי במדגם יש שיעור מעט גבוה יותר של מועסקים בבינוי, בשירותי תחבורה ושילוח ובמידע ותקשורת ושיעור נמוך יותר של מועסקים בתעשייה ושירותי אירוח ואוכל.

ענף כלכלי

⁴² סיווג של המחלקה לעניינים כלכליים וחברתיים של האו"ם אשר משמש את הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל ומקובל כסטנדרט בקרב גופים בינלאומיים לסטטיסטיקה רבים.

תרשים 14: התפלגות ענפים כלכליים בקרב מועסקים (%)

(N=419)

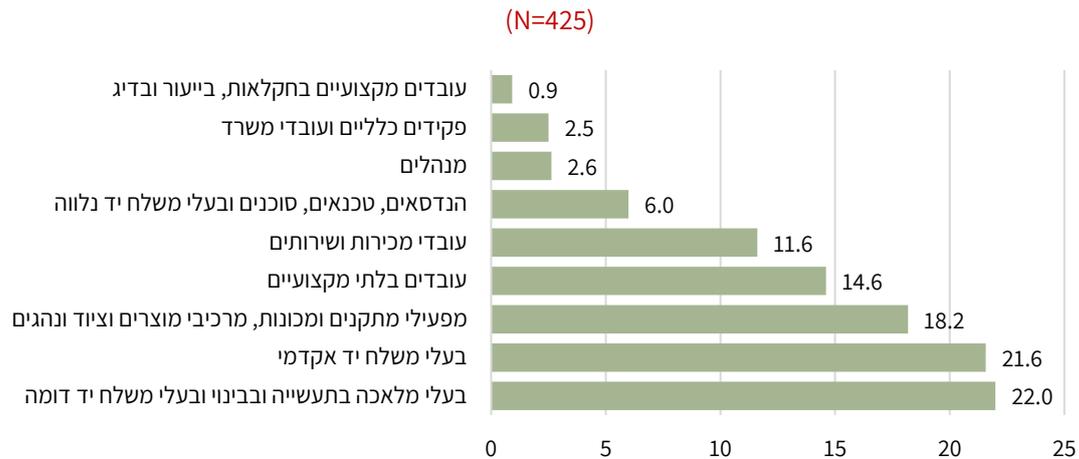
הערה: ללא המועסקים שלא ידוע הענף הכלכלי בו הם מועסקים.

משלח יד

המשיבים המועסקים נשאלו גם לגבי אופי הפעולות העיקריות שהם מבצעים במסגרת עבודתם. תשובות אלו קודדו למשלחי יד לפי סיווג ISCO-08⁴³, והתפלגותן מוצגת בתרשים 15. משלחי היד הנפוצים ביותר בקרב המשיבים המועסקים הם בעלי מלאכה בתעשייה ובבינוי ובעלי משלח יד דומה (22%) ובעלי משלח יד אקדמי (21.6%). שיעור בלתי מבוטל מבין המשיבים הם עובדים בלתי מקצועיים (14.6%), כאשר 11.2% מתוכם הם אקדמאים או בעלי תעודה ממוסד על-תיכוני לא אקדמי – כלומר, סביר מאוד שהם נמצאים בתעסוקה שאינה הולמת את הכשרתם. יש לציין שהתפלגות משלחי היד בקרב המועסקים במדגם מעט שונה בהשוואה להתפלגות לפי נתוני הלמ"ס. ההבדל העיקרי הוא שבמדגם יש שיעור גבוה יותר של בעלי משלח יד אקדמי (21.6% לעומת 7.5% בנתוני הלמ"ס) ושיעור נמוך יותר של עובדי מכירות ושירותים (11.6% לעומת 19.5% בנתוני הלמ"ס). שאר ההתפלגות דומה.

⁴³ סיווג של ארגון העבודה הבינלאומי (ILO) אשר משמש את הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל ומקובל כסטנדרט בקרב גופים בינלאומיים לסטטיסטיקה רבים.

תרשים 15: התפלגות משלחי יד בקרב מועסקים (%)

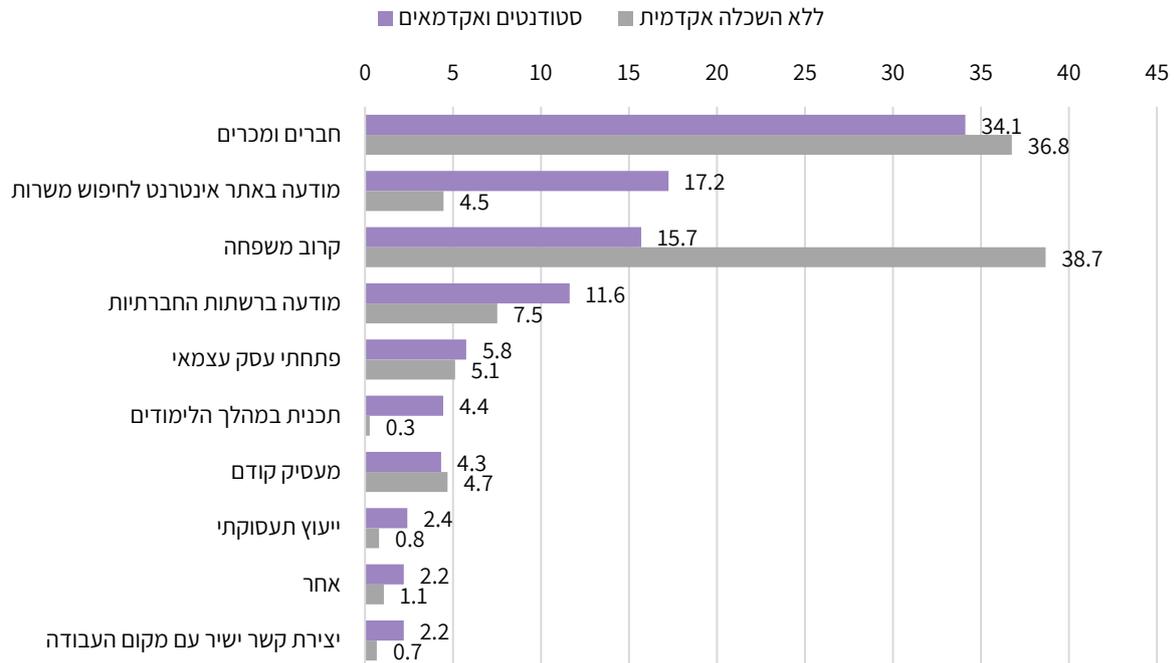
כדי להבין אילו אמצעים גברים ערבים צעירים נוקטים כדי למצוא עבודה, נשאלו המשיבים המועסקים איך הם הגיעו למשרתם הנוכחית. מבט על האופנים שבהם מוצאים הצעירים עבודה מגלה כי קיימים פערים ניכרים בין אלו שנמצאים במסלול אקדמי (סטודנטים ובעלי תארים) לבין אלו שלא. שתי הקבוצות נעזרות בחברים ובמכרים בשיעור גבוה ודומה (34.1% ו-36.8%, בהתאמה), אך היעזרות בקרוב משפחה מהווה את אופן מציאת העבודה הנפוץ ביותר בקרב הלא-אקדמאים (כ-38.7%), בעוד שבקרב האקדמאים השיעור עומד על כ-15.7% בלבד. בקרב האקדמאים איתור המשרה באמצעות אתר לחיפוש משרות נפוץ כמעט פי ארבעה מאשר בקרב הלא-אקדמאים (17.2% לעומת 4.5%). שני הנתונים האחרונים מצביעים, ככל הנראה, על כך שהגברים הלא-אקדמאים עובדים בשיעור גבוה יותר בעסקים משפחתיים ומקומיים, וכן שהם מסתמכים יותר על קשרים חברתיים כדי למצוא משרה. אקדמאים וסטודנטים, לעומת זאת, משתמשים בדרכים פורמליות יותר. ממצא זה מלמד על הקשיים הגדולים יותר של לא-אקדמאים בחיפוש עבודה, ככל הנראה בעקבות חסמי שפה, אוריינות דיגיטלית נמוכה יותר ורשת קשרים שממוקדת בעיקר בסביבתם הקרובה. זה מוביל למספר הזדמנויות קטן יותר להשתלב בכלכלה שמחוץ לכלכלה המקומית ביישובים הערביים.

מציאת

עבודה

תרשים 16: "איך הגעת לתפקיד הנוכחי?" (%)

לפי רמת השכלה (מועסקים, N=416)

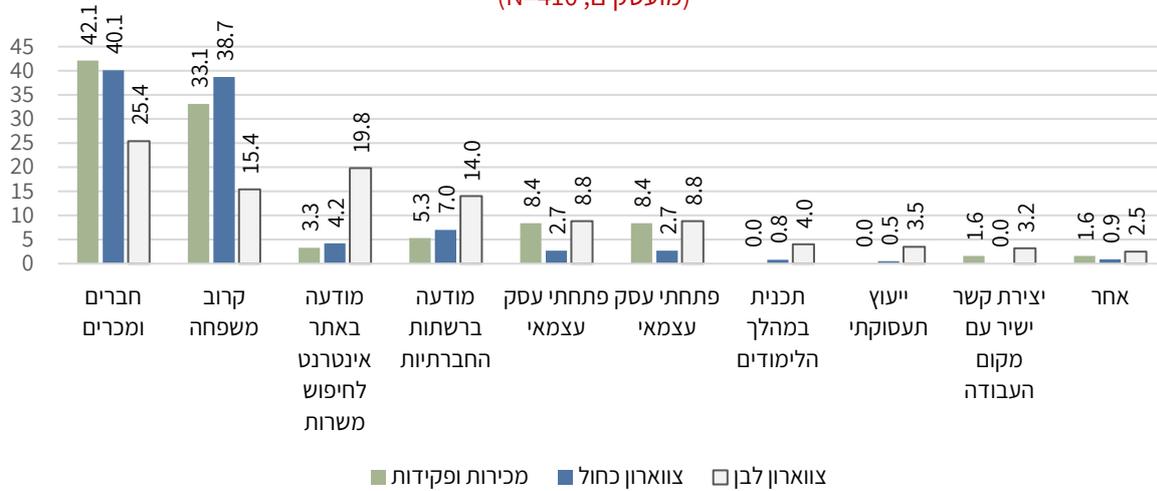

קיימת שונות גדולה גם בדרכים שבהן הגיעו המשיבים השונים לתפקידם הנוכחי בפילוח לפי משלח יד. עולה כי ככל שמשלחי היד מקצועיים פחות (ובהתאמה, ענפים שבהם שיעור העובדים המקצועיים פחות גבוה) כך גדלים שיעורי המועסקים המגיעים לתפקידים דרך ערוצים בלתי פורמליים – קרובי משפחה, חברים ומכרים. תשובות המשיבים פולחו לפי משלחי יד אשר קובצו לשלושה אשכולות: צווארון כחול, מכירות ופקידות וצווארון לבן.⁴⁴ במשלחי יד הדורשים השכלה או הכשרה פורמלית (מקצועות צוואר לבן) קיים פיזור גדול יותר על פני הדרכים שבהן מגיעים המועסקים לתפקידם ורבים מחפשים משרות באמצעות אתרי אינטרנט או רשתות חברתיות אינטרנטיות. לעומת זאת, במקצועות צווארון כחול ובקרב עובדי מכירות ופקידות יש שיעור גבוה שציינו שהגיעו לתפקידם באמצעות קשרים חברתיים (חברים או קרובי משפחה).

⁴⁴ **צווארון כחול** כולל את משלחי היד: בעלי מלאכה בתעשייה ובבינוי ובעלי משלח יד דומה; עובדים מקצועיים בחקלאות, בייעור ובדיגי; מפעילי מתקנים ומכונות, מרכיבי מוצרים וציוד ונהגים; עובדים בלתי מקצועיים. **מכירות ופקידות** כולל פקידים כלליים ועובדי משרד; עובדי מכירות ושירותים. **צווארון לבן** כולל בעלי משלח יד אקדמי; מנהלים; הנדסאים, טכנאים, סוכנים ובעלי משלח יד נלווה.

תרשים 17: "איך הגעת לתפקיד הנוכחי?" (%)

לפי משלח יד (מקובץ)
 (מועסקים, N=410)

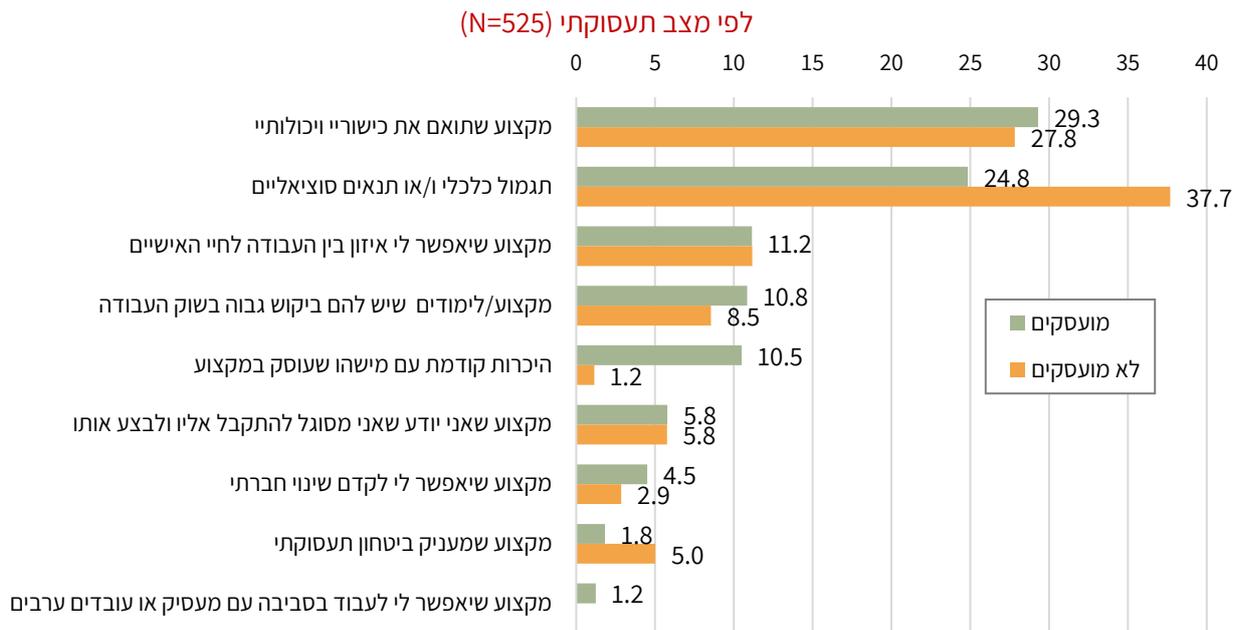
הערה: ללא משיבים שלא ידוע איך הגיעו לתפקיד.

שאיפות ושיקולים בבחירת מקצוע ותחום לימוד

בסקר נבדק השיקול המרכזי של כלל המשיבים בבחירת מקצוע. נמצא כי התגמול הכלכלי ו/או התנאים הסוציאליים הנהוגים במקצוע מהווים שיקול משמעותי יותר בקרב המשיבים הלא-מועסקים (37.7% - השיקול המוביל בקבוצה זו) מאשר בקרב המשיבים המועסקים (24.8%). בקרב קבוצת המועסקים השיקול המוביל הוא מקצוע שתואם את כישורי המשיב ויכולותיו (29.3%) וגם בקרב הלא-מועסקים שיעור גבוה ציינו שיקול זה כשיקול המרכזי (27.8%). פער משמעותי נוסף בין הקבוצות הוא בבחירת השיקול "היכרות מוקדמת עם מישהו שעוסק במקצוע" שמועסקים בחרו קרוב לפי עשרה יותר מאשר הלא-מועסקים (10.5% לעומת 1.2%). ניתן לשער כי המועסקים מציינים זאת כשיקול מרכזי בדיעבד, כיוון שהיכרות עם מישהו מהמקצוע שלהם סללה להם את הדרך לתעסוקה שלהם באופן ישיר או עקיף.

שיקולים
 בבחירת
 מקצוע

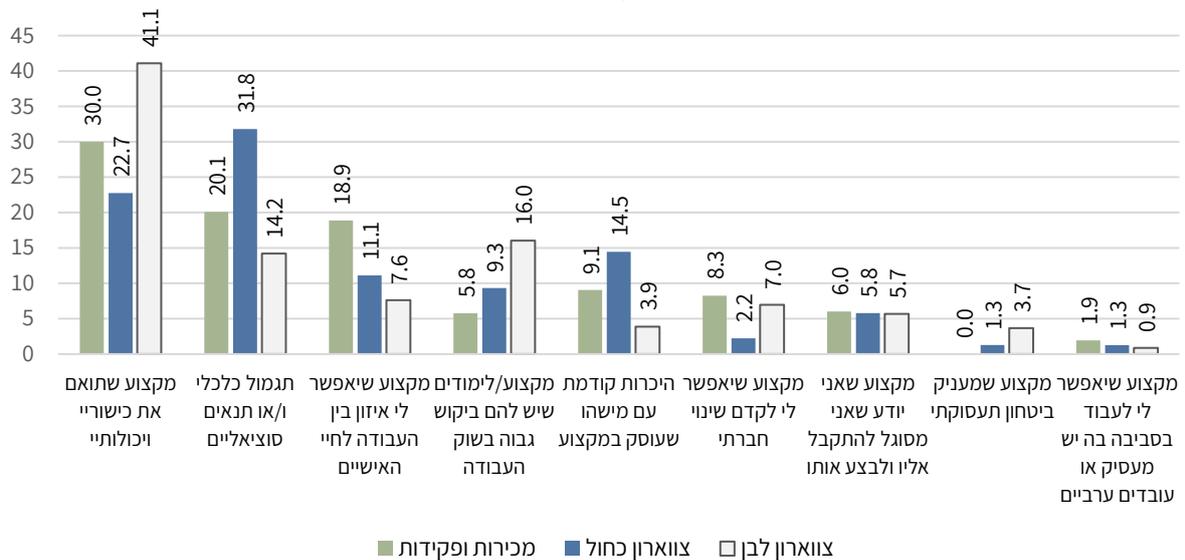
תרשים 18: "בעת בחירת מקצוע, מה מבין הבאים היה/הוא השיקול המרכזי שלך?" (%)

שיקולי המשיבים בבחירת מקצוע פולחו גם לפי אשכולות משלחי יד. משיבים במקצועות הצווארון הכחול בחרו את התגמול הכלכלי כשיקול המרכזי שלהם (31.8%), בעוד ששיעור המשיבים בתפקידי מכירות ופקידות ומקצועות צווארון לבן אשר בחרו בשיקול זה היה נמוך משמעותית – 20.1% ו-14.2%, בהתאמה. פוטנציאל ההשתכרות העתידי במקצועות צווארון כחול, שבהם האופק התעסוקתי הוא מוגבל יותר בהשוואה בשני האשכולות האחרים, כמו גם רף הכישורים והיכולות הנדרשים כדי להשתלב ברבים מתפקידי הצווארון הכחול. בהלימה לכך, השיקול המרכזי עבור עובדי הצווארון הלבן בבחירתם הוא מקצוע התואם את כישוריהם ויכולותיהם, כפי שציינו 41.1%. בקרב עובדי מכירות ופקידות 30% ציינו שיקול זה, ובקרב עובדי צווארון כחול ציינו זאת אפילו פחות – 22.7%. בקרב עובדי המכירות והפקידות, 18.9% השיבו כי מקצוע שיאפשר איזון בין עבודה לחיים אישיים הוא השיקול המרכזי עבורם. כמחצית ממשיבים אלו לומדים לתואר אקדמי או לתעודה טכנולוגית, ועל כן יש להניח שהבחירה שלהם מושפעת מהצורך לשלב עבודה עם לימודים, דבר שתפקידי מכירות ושירותים מאפשרים. ממצא בולט נוסף שעולה מתשובות המועסקים בפילוח לפי אשכולות משלח יד הוא השיעור היחסית גבוה בקרב עובדי צווארון כחול (14.5%) שהשיקול המרכזי עבורם בבחירת מקצוע הוא היכרות קודמת עם מישהו שעוסק במקצוע, לעומת 3.9% בלבד בקרב עובדי צווארון לבן.

תרשים 19: "בעת בחירת מקצוע, מה מבין הבאים היה/הוא השיקול המרכזי שלך?" (%)

לפי משלח יד (מקובץ)
 (מועסקים, N=425)

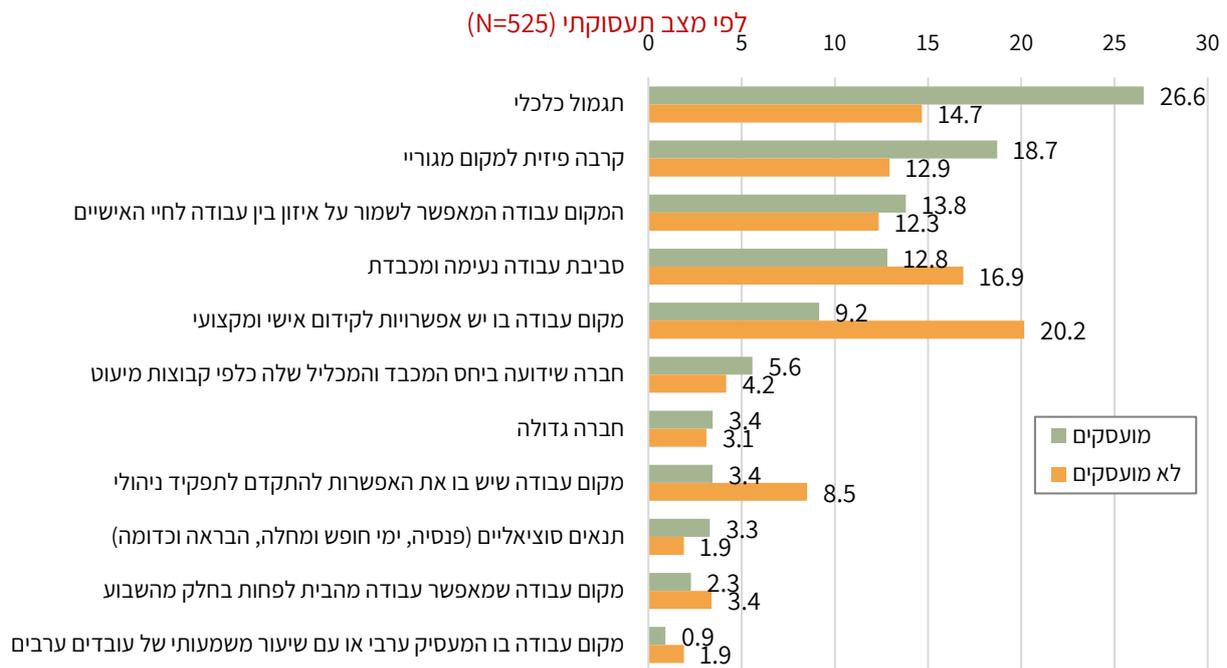

משיבי הסקר נתבקשו לבחור את שיקולם המרכזי בעת בחירת מקום העבודה. בפילוח לפי מצב תעסוקתי, נמצאו הבדלים משמעותיים: השיקול הנפוץ ביותר בקרב המועסקים הוא תגמול כלכלי (26.6%) בעוד הלא־מועסקים ציינו את אפשרויות הקידום האישי והמקצועי כשיקול המרכזי הנפוץ (20.2%). שיקול זה היה חמישי עבור המועסקים, כאשר 9.2% מהמשיבים בחרו בו. בדומה, שיעור גבוה יותר בקרב הלא־מועסקים (8.5%) ציינו שהשיקול המרכזי עבורם בבחירת מקום עבודה הוא האפשרות להתקדם לתפקיד ניהולי (לעומת 3.4% בקרב מועסקים). יש לציין שהשיעור היחסית גבוה של לא־מועסקים שהשיקול המרכזי שלהם הוא קידום מקצועי או ניהולי נובע במידה לא מבוטלת ממספר הסטודנטים הרב בקבוצה זו.

שיעור יחסית גבוה בחרו את הקרבה הפיזית של מקום העבודה כשיקול מרכזי: 18.7% מהמועסקים, ו-12.9% מהלא־מועסקים. נראה שהריחוק הגיאוגרפי של היישובים הערביים ממרכזי תעסוקה גורם לרבים לשקול שיקול זה. ממצא מעניין נוסף הוא מיעוט המשיבים שציינו ששיקול מרכזי בבחירת מקום העבודה הוא מקום שבו המעסיק ערבי או שיש בו שיעור משמעותי של עובדים ערבים (1.9% בקרב מועסקים, 0.9% בקרב לא־מועסקים). גם מקום עבודה שמאפשר עבודה מהבית ותנאים סוציאליים כמעט לא צוינו כשיקול מרכזי בקרב המשיבים.

שיקולים
 בבחירת
 מקום
 העבודה

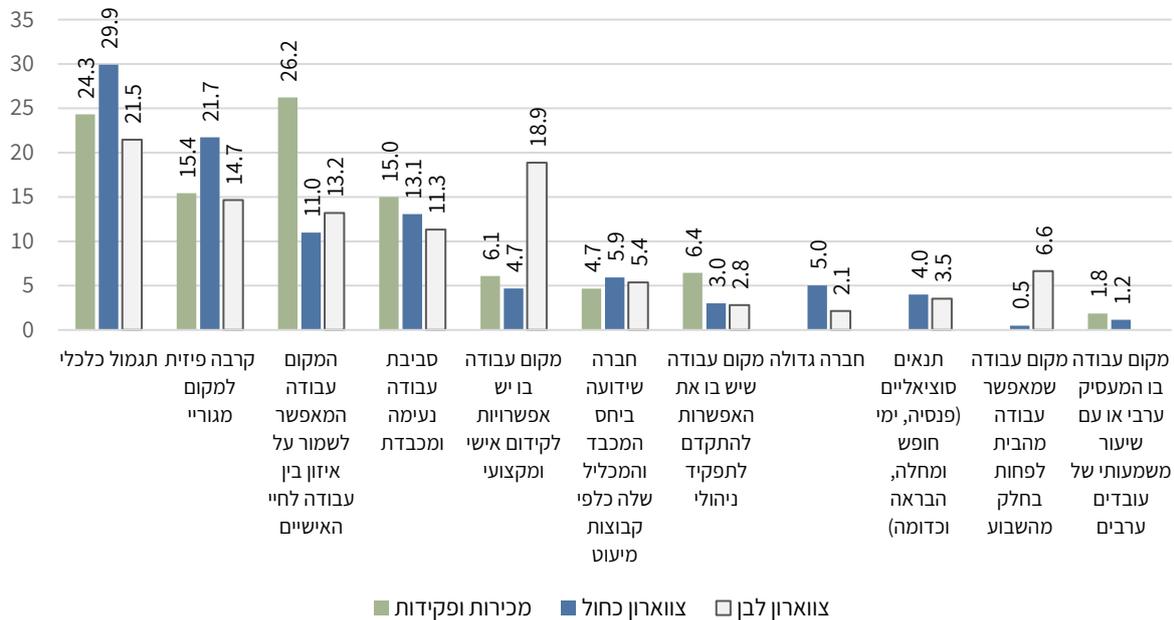
תרשים 20: "בעת בחירת מקום עבודה, מה מבין הבאים היה/הוא השיקול המרכזי שלך?" (%)

ניתוח התשובות לאותה השאלה בפילוח של מועסקים לפי משלחי יד מצביע אמנם שכל אשכולות משלחי היד מייחסים חשיבות לתגמול הכלכלי בעת בחירת מקום העבודה אך ששיקול זה דומיננטי יותר בקרב עובדי צווארון כחול (29.9%) בהשוואה לעובדי מכירות ופקידות (24.3%) ועובדי צווארון לבן (21.5%). עוד ניכר כי עובדים בתפקידי מכירות ופקידות רואים באפשרות של מקום התעסוקה להציע איזון בין חיי עבודה לחיים האישיים כשיקול מוביל (26.2%), בפער ניכר בינם לבין עובדי משרות הצווארון הכחול (11%) והצווארון הלבן (13.2%). כאמור, ככל הנראה רבים מהמועסקים במשרות מכירות ופקידות בוחרים בהן בדיוק מאחר שהן משרות גמישות יחסית המאפשרות את האיזון המבוקש. עובדי מקצועות הצווארון הלבן, אשר עובדים בתפקידים הדורשים מקצועיות גבוהה ולכן מתאפיינים גם באופק תעסוקתי משמעותי, בחרו בשיעורים גבוהים את האפשרות לקידום אישי ומקצועי במקום העבודה (18.9%), לעומת עובדי צווארון כחול ומכירות ופקידות (4.7% ו-6.1%, בהתאמה). בעניין זה עובדי הצווארון הלבן דומים יותר לקבוצת הלא-מועסקים אליה התייחסנו לעיל, ככל הנראה בשל השיעור הגבוה של סטודנטים ואקדמאיים בקרב שתי הקבוצות הללו. ממצא מעניין נוסף הוא ששיעור גדול יותר בקרב עובדי הצווארון הכחול ציינו שקרבה בין מקום מגוריהם לבין מקום העבודה היא השיקול העיקרי עבורם. ייתכן שההיצע הגדול יותר של עבודות צווארון כחול מאפשר לעובדים במקצועות אלו בחירה גדולה יותר ולכן רבים מעדיפים לעבוד קרוב למקום מגוריהם. מנגד, שיעור לא מבוטל של עובדי צווארון לבן (6.6%) הצביעו על האפשרות לעבוד מהבית כשיקול המרכזי עבורם.

תרשים 21: "בעת בחירת מקום עבודה, מה מבין הבאים היה/הוא השיקול המרכזי שלך?" (%)

לפי משלח יד (מקובץ)
 (מועסקים, N=425)

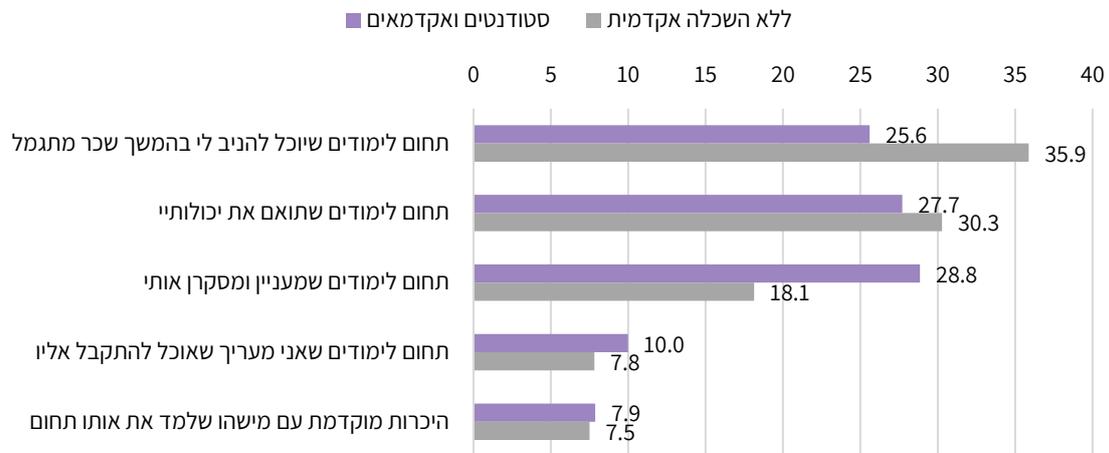
כל המשיבים נשאלו על שיקוליהם בעת בחירת תחום לימודים (הובהר כי הכוונה היא ללימודים מכל סוג שהוא – אקדמי, טכנולוגי או הכשרה מקצועית). מתוך אלו שאינם במסלול האקדמי, 28.0% השיבו כי אין בכוונתם ללמוד כלל.⁴⁵ חלק משמעותי מאוכלוסיית הסטודנטים והאקדמאים, שכבר עשו את בחירתם, ציינו שהשיקול המוביל בעת שבחרו בתחום לימודים היה תחום שמעניין ומסקרן אותם (28.7%). מתוך אלו שאינם במסלול האקדמי ולא ציינו שאינם מעוניינים ללמוד, שיעור נמוך בהרבה של 18.1% ציינו שיקול זה כשיקול המרכזי. לעומת זאת, שיעור גבוה מתוכם (35.9%) ציינו כשיקול המרכזי תחום לימודים שניב להם שכר מתגמל בעתיד (גבוה בכ-10 נקודות האחוז בהשוואה לסטודנטים ואקדמאים). ייתכן ואוכלוסייה זו מעדיפה שיפור במיומנויות התעסוקתיות שניב תשואה בשכר על פני שיקולים אחרים. שיעורים גבוהים של משיבים משתי הקבוצות השיבו כי על תחום הלימודים הנבחר לתאום את יכולותיהם (27.6% בקרב הסטודנטים והאקדמאים ו-30.3% בקרב המשיבים שאינם במסלול ההשכלה האקדמית ולא ציינו שאינם מעוניינים ללמוד). מיעוט בקרב שתי הקבוצות ציינו שהשיקול המרכזי שלהם בעת הבחירה בתחום לימודים הוא היכרות מוקדמת עם מישהו שלמד את אותו תחום או הערכה שיוכלו להתקבל לתחום.

שיקולים
 בבחירת
 תחום לימוד

⁴⁵ אלו שציינו שאין בכוונתם ללמוד הוסרו מהניתוח בתרשים 27 כדי שהשוואה בין הקבוצות לא תהיה מוטוה.

תרשים 22: "בעת הבחירה בתחום לימודים, מה מבין הבאים היה/הוא השיקול המרכזי עבורך?" (%)

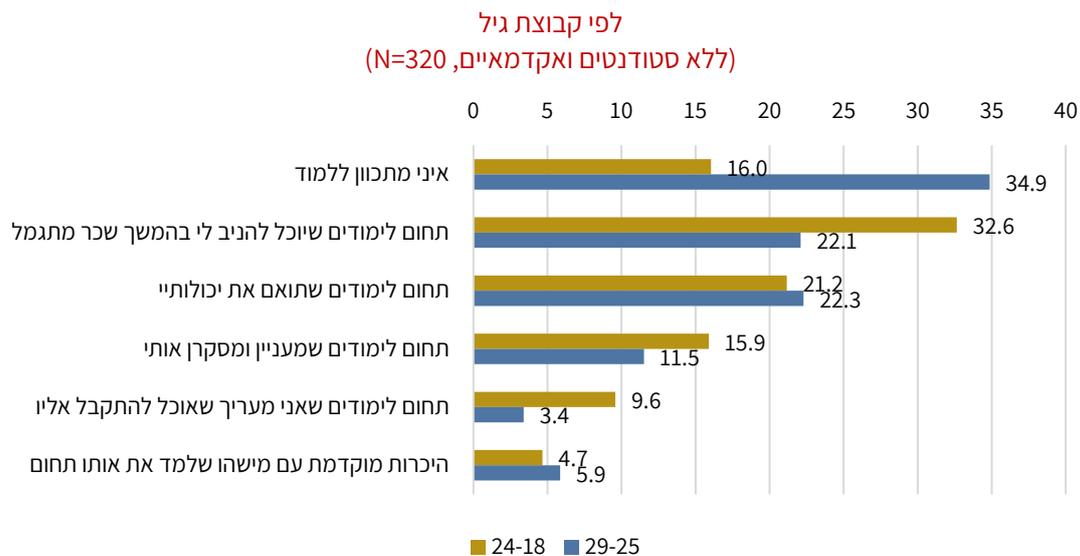
לפי רמת השכלה (N=434)

הערה: ללא המשיבים שהשיבו "אחר" או "איני מתכוון ללמוד".

בפילוח לפי קבוצת גיל ובניכוי סטודנטים ואקדמאיים נמצא פער משמעותי בין הקבוצות בקרב אלו שהשיבו שאין בכוונתם ללמוד – 16.0% מקבוצת הצעירים (בני 18–24) לעומת 34.9% מהקבוצה הבוגרת (25–29). המשמעות היא, ככל הנראה, שעם השנים רבים מהגברים הצעירים שבכוונתם ללמוד אינם מממשים כוונה זו וככל שעולה הגיל הם משתלבים יותר במסלול תעסוקה שמקשה עליהם להפנות זמן ומשאבים ללימודים.. פערים נמצאו גם בשיעור המשיבים שציינו שהשיקול המרכזי בבחירת תחום לימודים הוא בחירה בתחום שיוכל להניב שכר מתגמל בעתיד – 32.6% בקרב בני 18–24 לעומת 22.1% בקרב 25–29. גם בשיעור המשיבים שציינו שהשיקול המרכזי בבחירתם הוא תחום לימודים שהם מעריכים שיוכלו להתקבל אליו נמצא פער – 9.6% בקרב בני 18–24 לעומת 3.4% בקרב בני 25–29. הממצא העיקרי מפילוח זה הוא שהכוונה ללימודים (בין אם אקדמיים, טכנולוגיים או הכשרה מקצועית) והסבר על המשמעות של לימודים להמשך הקריירה צריכים לקרות מוקדם ככל האפשר. ככל שמתן ההכוונה לצעירים יתעכב, כך פוחת הסיכוי שהם יפנו ללימודים.

תרשים 23: "בעת הבחירה בתחום לימודים, מה מבין הבאים היה/הוא השיקול המרכזי עבורך?" (%)

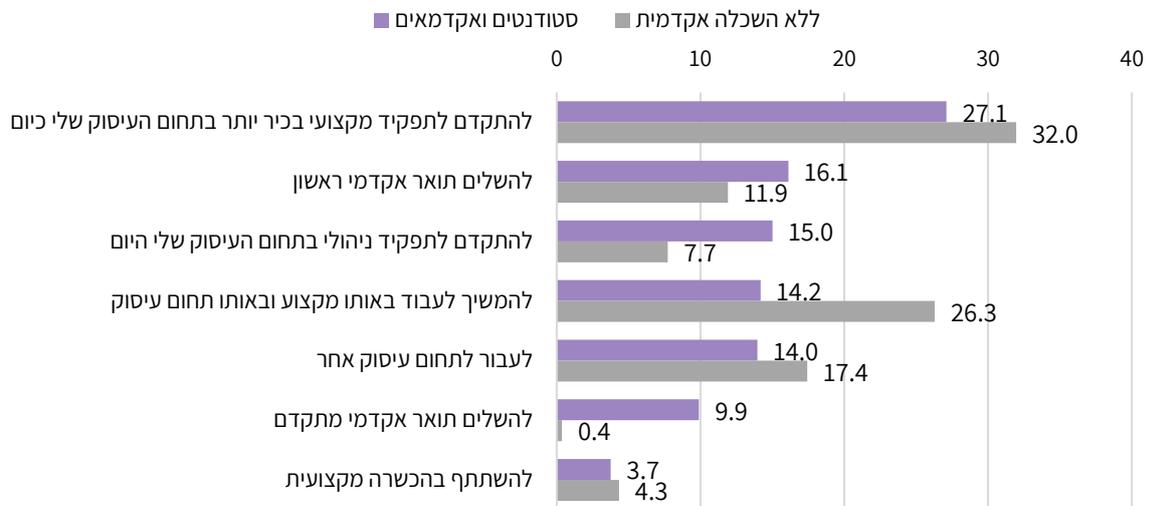

הערה: ללא משיבים שהשיבו "אחר".

שאיפותיהם של המשיבים לשנים הקרובות גם הן משתנות מאוד כאשר מפלחים לפי משיבים שנמצאים במסלול אקדמי (סטודנטים ואקדמאים) לאלו שלא. אומנם בשתי הקבוצות השאיפה המובילה היא להתקדם לתפקיד מקצועי יותר בתחום העיסוק הנוכחי (27.1% מבין הסטודנטים והאקדמאים ו-32% מבין המשיבים ללא השכלה אקדמית), אך בקרב הלא-אקדמאים שאיפה מובילה היא המשך העבודה באותו מקצוע ואותו התחום (26.3%), בעוד שרק 14.2% מהסטודנטים והאקדמאים ציינו זאת. ככל הנראה הדבר נובע מהעובדה שסטודנטים רבים עובדים במשרות זמניות שאינן בתחום הלימודים שלהם, ומתעסוקה שאינה הולמת את הכשרתם של חלק מהאקדמאים. פער משמעותי נוסף נמצא בין סטודנטים ואקדמאים למי שללא השכלה אקדמית בשאיפה להתקדם לתפקיד ניהולי – 15.0% לעומת 7.7%, בהתאמה – מה שמצביע על ביטחון עצמי נמוך יותר להתקדם לתפקידים ניהוליים בקרב מי שאינם מצוי במסלול האקדמי. שלא במפתיע, שיעור אפסי מאלה שאינם השכלה אקדמית (0.4%) ציינו ששאיפתם היא להשלים תואר אקדמי מתקדם, בהשוואה לכמעט 10% בקרב סטודנטים ואקדמאים. עם זאת, 11.9% ממי שאינם אקדמאים ציינו ששאיפתם לשנים הקרובות היא להשלים תואר אקדמי ראשון (בקרב סטודנטים ואקדמאים, הרוב המוחלט ממי שציינו שאיפה זו הם סטודנטים).

תרשים 24: "מה מהבאות היא השאיפה שלך לשנים הקרובות?" (%)

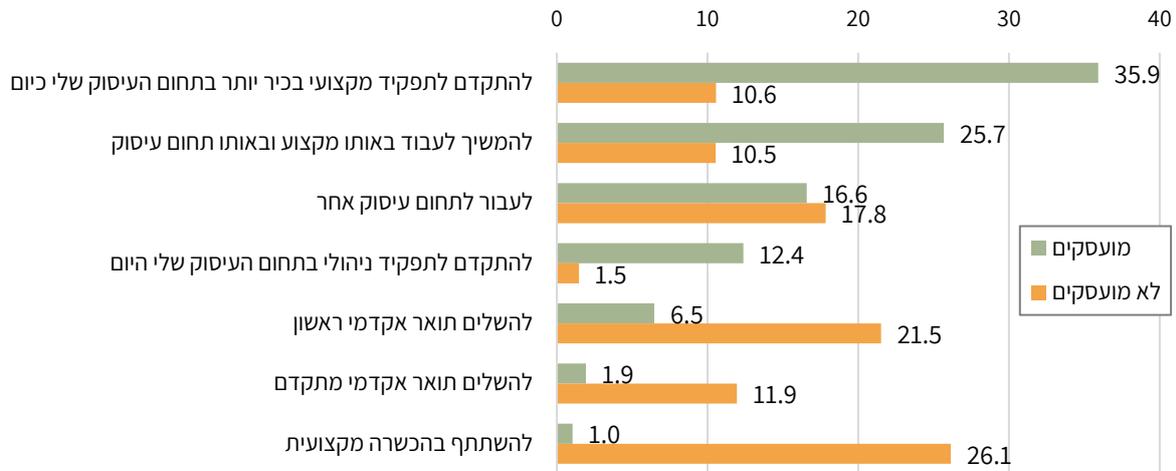
לפי השכלה (N=525)

פערים משמעותיים יותר נמצאו בפילוח לפי מצב תעסוקתי. כפי שעולה תרשים 25 שלהלן, נראה כי השאיפות של מועסקים ומי שאינם מועסקים כמעט אינן חופפות. בקרב המועסקים, השאיפות העיקריות לשנים הקרובות הן להתקדם לתפקיד מקצועי בכיר יותר בתחום עיסוקם (35.9%) ולהמשיך לעבוד באותו מקצוע ובאותו תחום עיסוק (25.7%). נוסף על כך, שיעור מעט נמוך יותר אך עדיין משמעותי בקרב המועסקים ציינו ששאיפתם לשנים הקרובות היא לעבור לתחום עיסוק אחר (16.6%) ולהתקדם לתפקיד ניהולי בתחום עיסוקם (12.4%). לעומתם, בקרב מי שאינם מועסקים השאיפות העיקריות הן להשתתף בהכשרה מקצועית (26.1%) ולהשלים תואר אקדמי ראשון (21.5%). העובדה שמעל מחצית הלא-מועסקים מעוניינים בהכשרה או השכלה גבוהה מעודדת ומצביעה על שאיפות לשיפור ההשכלה והמיומנויות התעסוקתיות. בנוסף, שיעור של 17.8% בקרב מי שאינם מועסקים ציינו ששאיפתם לשנים הקרובות היא לעבור לתחום עיסוק אחר. ככל הנראה מדובר במי שלא היו מרוצים מהמקצוע שהם עסקו בו, הפסיקו לעבוד ומחפשים קריירה בתחום אחר.

תרשים 25: "מה מהבאות היא השאיפה שלך לשנים הקרובות?" (%)

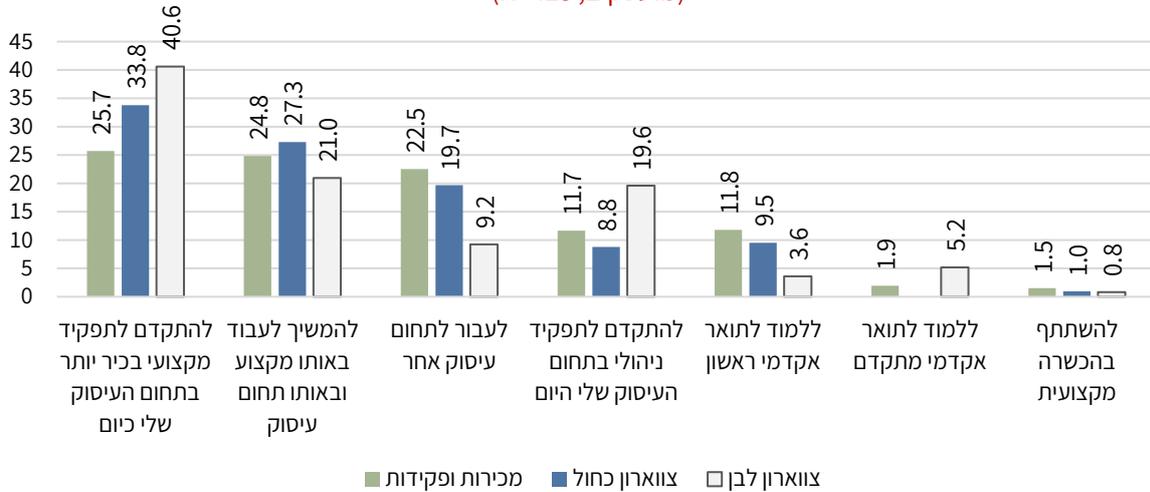
לפי מצב תעסוקתי (ללא סטודנטים, N=467)

בתרשים הקודם ראינו ששיעור גבוה מבין המועסקים שואפים להתקדם מקצועית וניהולית. אולם בתוך קבוצת המועסקים לשיעור גבוה יותר מן המשיבים שעובדים במשרות צווארון לבן יש שאיפות להתקדמות מבחינה מקצועית או ניהולית בהשוואה לעובדי משלחי היד האחרים: 60.2% לעומת 42.6% מהמועסקים במשרות צווארון כחול ו-37.4% מהמועסקים במשרות מכירות ופקידות. בהתאמה, פחות מ-10% מהעובדים במקצועות צווארון לבן שואפים לעבור לתחום עיסוק אחר, לעומת 19.7% בקרב העובדים במקצועות צווארון כחול ו-22.5% במשלחי יד של מכירות ופקידות. כמו כן, שיעור לא מבוטל של כ-10% בקרב עובדי צווארון כחול ועובדי מכירות ופקידות שואפים ללמוד לתואר אקדמי ראשון. ממצא בולט נוסף שעלה מהתרשים הקודם ומהתרשים להלן הוא השיעור האפסי של מועסקים שמעוניינים בהכשרה מקצועית, ללא הבדל בין עובדים במשלחי יד שונים. המשמעות של ממצא זה היא החשיבות הנמוכה שגברים ערבים צעירים מייחסים להכשרה מקצועית בהינתן שהשתלבו בתעסוקה. ייתכן שנתון זה נובע מהתדמית שנוצרה להכשרות מקצועיות בישראל – שכביכול הן מיועדות למובטלים, בעיקר בעלי מיומנויות נמוכות – ולפיכך ייתכן שממצא זה אינו מוגבל רק לגברים ערבים צעירים והבעיה היא רחבה יותר.

תרשים 26: "מה מהבאות היא השאיפה שלך לשנים הקרובות?" (%)

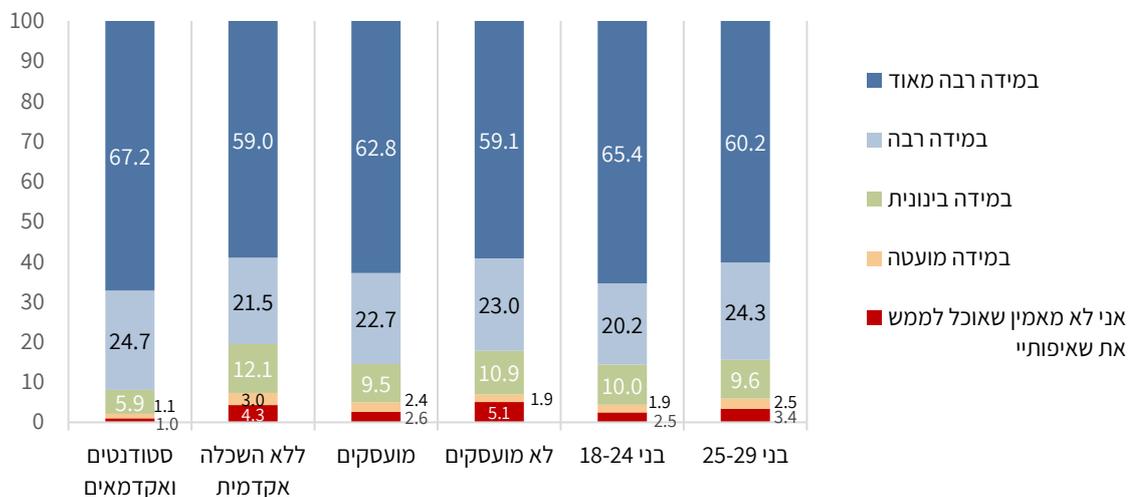
לפי משלח יד (מקובץ)
 (מועסקים, N=425)

שיעור גבוה של כ-85% מכלל המדגם השיבו שהם מאמינים במידה רבה או רבה מאוד ביכולתם לממש את שאיפותיהם העתידיות. באופן מעניין, לא עלו פערים משמעותיים בין המשיבים בפילוחים שונים במידת האמונה שלהם לממש את שאיפותיהם העתידיות (תרשים 27). נראה כי סטודנטים ואקדמאים מאמינים מעט יותר ביכולתם לממש את שאיפותיהם בהשוואה לפרטים ללא השכלה אקדמית (91.9% לעומת 80.5%), אך בפילוח לפי מצב תעסוקתי או קבוצת גיל הפערים קטנים מאוד. נתונים אלו מצביעים על אמונה חזקה של גברים ערבים צעירים ביכולת שלהם לממש את שאיפותיהם.

תרשים 27: באיזו מידה אתה מאמין ביכולת שלך לממש את השאיפות העתידיות שלך? (%)

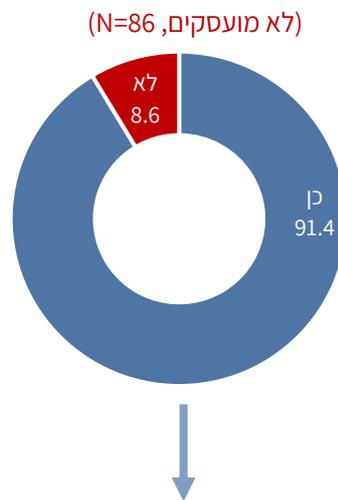
(N=525)

מאפייני הלא-מועסקים

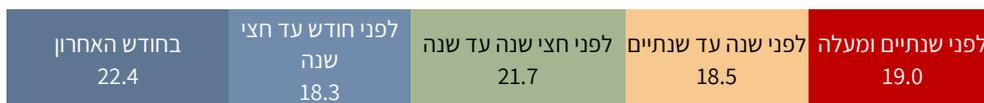
רק מיעוט קטן מבין המשיבים שלא היו מועסקים בעת המענה על הסקר לא עבדו מעולם (8.6%). רובם הגדול של אלה שאינם מועסקים נמצא כעת בלימודים או הכשרה או מנוע מלעבוד מסיבות פיזיות או נפשיות. 22.4% מאלו שכן עבדו בעבר, השיבו כי עבדו לאחרונה בחודש האחרון. מנגד, יותר משליש (37.5%) ציינו שעבדו לאחרונה לפני שנה או יותר, מה שמעיד על קבוצה משמעותית בקרב הלא מועסקים שנמצאת רחוק משוק העבודה, כלומר לא עבדו לאחרונה או מעולם.

תרשים 28: "האם אי פעם עבדת?" (%)

"לפני כמה זמן עבדת לאחרונה?" (%)

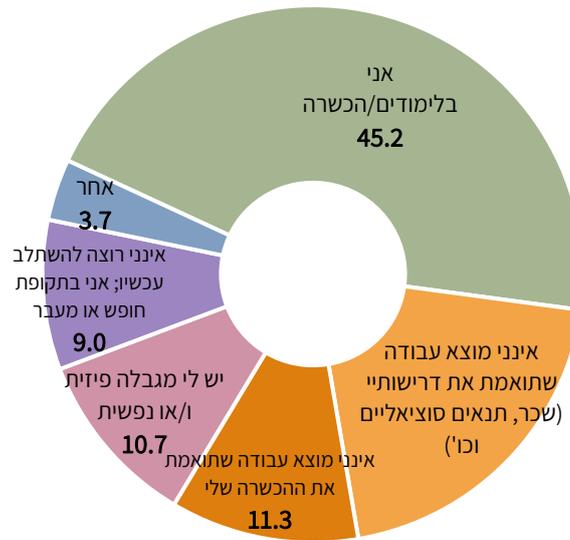
(לא מועסקים שעבדו בעבר, N=79)

מבין המשיבים שאינם עובדים כעת, כ-32% היו רוצים לעבוד אך אינם מוצאים עבודה שתואמת את דרישותיהם (20.2%) או את הכשרתם (11.3%). היתר אינם יכולים לעבוד בשל מגבלה (10.7%) או שאינם מעוניינים לעבוד כיוון שהם נמצאים בלימודים או בהכשרה (45.2%). שיעור יחסית קטן נמצאים בתקופת חופש או מעבר (9.0%). כ-10% נוספים ציינו שאינם עובדים עקב מגבלה פיזית או נפשית.

תרשים 29: "מהי הסיבה המרכזית שאינך עובד כיום?" (%)

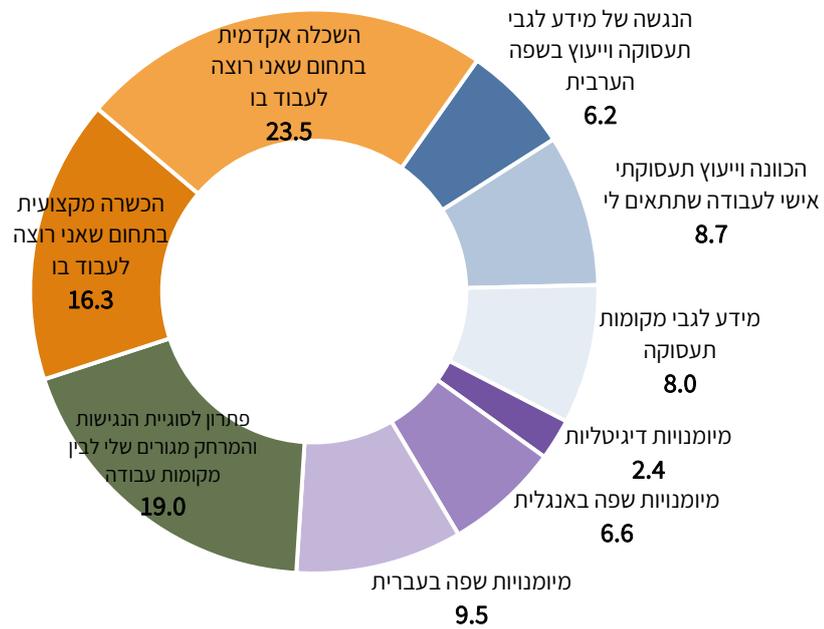
(לא מועסקים, N=86)

המשיבים הלא-מועסקים נשאלו על המיומנויות והכלים שהיו יכולים לסייע להם להשתלב בתעסוקה היום. קרוב ל-40% ציינו לימודים אקדמיים או הכשרה מקצועית; 18.5% ציינו פיתוח מיומנויות שפתיות ודיגיטליות. בעניין זה כדאי לציין שבקרב הלא-מועסקים שאינם בהכשרה 21.0% ציינו שהשכלה אקדמית או הכשרה מקצועית הייתה מסייעת להם ו-24.2% היו מעוניינים לשפר את מיומנויות השפה והמיומנויות הדיגיטליות. כלומר רבים ממי שאינם מועסקים רואים במיומנויות ובהכשרה הנוכחית שלהם חסם להשתלבות בשוק העבודה. נוסף על כך, עבור כחמישית מהמשיבים הלא-מועסקים, הנגישות הפיזית לתעסוקה מהווה אתגר להשתלבות בשוק העבודה. גם נתון זה מבליט את ההשלכות השליליות של הריחוק הגיאוגרפי מאזורי תעסוקה ואת תשתיות התחבורה הירודות על האפשרות להשתלב בשוק העבודה. הנותרים - כ-23% - השיבו כי מידע, הנגשה שפתית והכוונה אישית היו מסייעים להם.

תרשים 30: "מבין האפשרויות הבאות, מה היה יכול לסייע לך להשתלב כיום בתעסוקה?" (%)

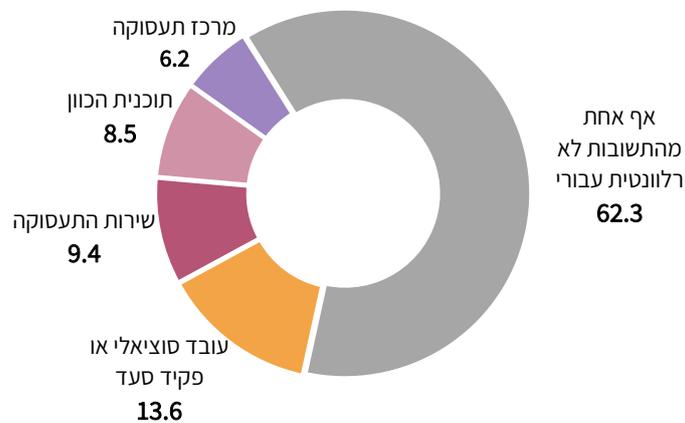
(לא מועסקים, N=82)

כאשר נשאלו המשיבים הלא-מועסקים על הגורמים שסייעו להם בפועל בעבר או מסייעים להם כיום בהקשר של כיוון תעסוקתי, נמצא כי יותר מ-60% לא נעזרו בגורם מקצועי כלשהו. העובדה ששיעור יחסית קטן מהלא-מועסקים ציינו שגורמים האמונים על הכוון והשמה עזרו להם – 9.4% ציינו את שירות התעסוקה, 8.5% תוכנית הכוון ו-6.2% מרכז תעסוקה – מצביעה על העובדה שכיום ההשפעה של תוכניות אלו מוגבלת ושהן אינן מגיעות לרוב הלא-מועסקים.

תרשים 31: "האם אחד או יותר מהגורמים הבאים סייע לך או מסייע לך כיום באופן אישי למצוא כיוון תעסוקתי?" (%)

(לא מועסקים, N=82)

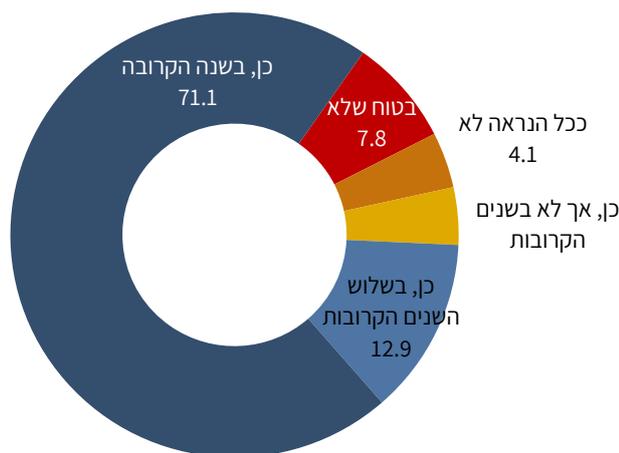
משיבים שאינם מועסקים נשאלו על אילו מקורות הכנסה הם נסמכים כדי לממן את מחייתם. רוב המשיבים ציינו שהם נסמכים על משפחותיהם כמקור ההכנסה העיקרי שלהם (59.3%), 14.8% נסמכים על קצבה, שיעור קטן מאוד של 3.4% נסמך על מלגת לימודים או תוכנית הכשרה הנותנת מימון למשתתפיה, ול-22.5% הנותרים אין מקור הכנסה עיקרי. העובדה שכמעט לרבע ממי שאינם מועסקים אין מקור הכנסה מדאיגה במיוחד. יש לשער שמי שלא יעלה בידם להשתלב בתעסוקה תוך תקופה קצרה עשויים לפנות למקורות הכנסה לא לגיטימיים בארגוני פשיעה.

לא לומדים, לא מועסקים ולא מחפשים עבודה

ארבעים ושישה מהמשיבים לסקר שייכים לקבוצת חסרי המעש (צעירים שאינם לומדים, אינם בהכשרה ואינם עובדים) שאינם מחפשים עבודה. מתוכם, לצד הרוב המכריע שמתכוון להיכנס למעגל העבודה או הלימודים בעתיד הנראה לעין (בשנה הקרובה – 71.1% או בשלוש השנים הקרובות – 12.9%), ישנו שיעור קטן של משיבים שמתכוונים להיכנס למעגלים אלה במועד עתידי כלשהו (4.2%) וליותר מ-10% אין כוונה כזו (4.1% השיבו "ככל הנראה לא" ועוד 7.8% השיבו "בטוח שלא"). מחד גיסא, נראה כי תמונה זו מעודדת שכן יש רוב די גדול בקרב קבוצה מוחלשת זו שמתכוון להשתלב בעבודה או בלימודים בקרוב. מאידך גיסא, העובדה שלכ-30% מהם אין כוונה כזו בעתיד הקרוב מעידה על מכלול החסמים שעומדים בפניהם אם ינסו להשתלב בשוק העבודה ועל ביטחון נמוך באפשרות שלהם לרכוש הכשרה, השכלה או להשתלב בשוק העבודה.

תרשים 32: "האם בכוונתך להיכנס למעגל העבודה/לימודים בשנים הקרובות?" (%)

(לא לומדים, לא מועסקים ולא מחפשים עבודה, N=46)

מבין חסרי המעש שאינם מחפשים עבודה, כמעט חצי (44.0%) ציינו שהם בתקופת חופש או מעבר. נתון זה מחזק את היעדר האוריינטציה של קבוצה זו וייתכן שגם את הידע המוגבל שברשותם על אודות מסלולי הכשרה, השכלה או

השתלבות בתעסוקה. שיעור ניכר נוסף (35.0%) מבין חסרי המעש שאינם מחפשים עבודה מתמודדים עם מצב בריאותי שמונע מהם להשתלב במסגרת לימודית או בשוק העבודה. ייתכן שמדובר במצב זמני, אך נדרש למצוא פתרונות גם עבור אוכלוסייה זו על ידי התאמות ותמרוץ מעסיקים. 13.8% ציינו שטיפול במשפחה הוא עיסוקם המרכזי. רק 7.2% מתוך קבוצת חסרי המעש שאינם מחפשים עבודה ציינו שהם בהכנה ללימודים אקדמיים (על ידי השלמת בגרויות, למידה למבחן הפסיכומטרי וכו').

מגבלות הסקר

מדגם הסקר מייצג את התפלגות הגברים הערבים הצעירים בחברה הערבית לפי דת ומחוז מגורים. יחד עם זאת, נראה כי מדגם הסקר שונה במידת מה בהתפלגות מצב התעסוקה, רמת ההשכלה ומשלחי היד בהשוואה לאומדני הלמ"ס. כלומר, המדגם מייצג אוכלוסייה "חזקה" יותר מבחינה סוציאקונומית וסביר להניח שהמצב בפועל של גברים ערבים צעירים קשה יותר מן העולה מהסקר. העובדה שהמדגם מייצג אוכלוסייה "חזקה" יותר הינה תופעה מוכרת שבאה לידי ביטוי בסקרים נוספים.⁴⁶ מגבלה זו, שבה יש קושי לסקור גברים ערבים צעירים שנמצאים בשולי החברה, מעידה גם היא על ההדרה של קבוצה זו ועל הריחוק שלה מהשתלבות בחברה ובכלכלה הישראלית.

מסקנות

בעשור האחרון חלה נסיגה בשיעורי התעסוקה של גברים ערבים בני 18–24 ו-25–29. בקרב אותן קבוצות גיל חלה במקביל עלייה בשיעורי האבטלה בין השנים 2018 ל-2023. במקביל למגמות אלו, גם קצב ההשתלבות של גברים ערבים צעירים בהשכלה גבוהה איטי, שיעורי הדפלום שלהם במסלולי הנדסאות נמוכים והם מרוכזים במספר מצומצם של תחומי לימוד בהכשרות מקצועיות. כל אלו מגיעים כתוצאה מאפליה ארוכת שנים, שנמשכת עד היום, במשאבים המוקצים לחברה הערבית בכלל ולמערכת החינוך הערבי בפרט. נתונים על הישגים במערכת החינוך מצביעים על פערים גדולים בידע, במיומנויות ובשליטה השפה העברית בין תלמידי החינוך העברי ותלמידי החינוך הערבי. כל אלו מתרגמים לקשיים בהשתלבות בהשכלה ובשוק העבודה ולריכוז גבוה של צעירים שעובדים בענפי כלכלה ובמקצועות שהשכר בהם נמוך. בנוסף, שני משברים שהשפיעו על שוק העבודה בישראל הבליטו את הפגיעות של גברים ערבים צעירים ואת חוסר היציבות התעסוקתית שלהם. מן הנתונים במסמך זה ובדוחות מחקר נוספים עולה בבירור שקבוצה זו נפגעת במיוחד בזמני משבר, גם בהיבטים שעלולים להיות להם השלכות ארוכות טווח על היכולת להשתלב בהשכלה ובשוק העבודה.

⁴⁶ למשל: ברכי בן סימון ווצ'סלב קונסטנטינוב, **השפעות מלחמת חרבות ברזל על הצעירים בישראל: ממצאי סקר** (ה' 36 לעיל)

מימוש צעדי המדיניות הדרושים לטיפול בתופעת חוסר המעש, שיפור ההשתלבות בהשכלה הגבוהה והטכנולוגית ובהעלאת שיעורי התעסוקה ושיפור איכותה תלוי בגורמים רבים. יותר מכול, על מוסדות המדינה – ובראשם הגופים האחראיים על השכלה, הכשרה ותעסוקה – להציב את סוגיית השילוב של הגברים הערבים הצעירים בכלכלה כסוגיית ליבה שיש לקדם בדחיפות. אמנם תוכניות החומש לחברה הערבית שהחלו בראשית העשור הקודם הן צעד בכיוון הדרוש, אך מימושן החלקי והתערבותם של שיקולים פוליטיים בקידומן ובתקצובן פוגעים במגמות החיוביות ומחזקים תופעות שליליות כמו אבטלה, חוסר מעש, פשיעה ואלימות. בה בעת, אף על פי שרוב האחריות מוטלת על פעילות הממשלה, גם לחברה האזרחית, לגופי מחקר ולשותפות עם המגזר העסקי יש חשיבות מכרעת בנקיטת מאמצים משותפים לקידום הסוגייה.

מהסקר הייעודי שערכנו בקרב גברים ערבים צעירים עולה תמונה מורכבת שבה חלק לא מבוטל מן הצעירים נעדרים הכוונה, שאיפותיהם בהשכלה ובתעסוקה מצומצמות ונסיבות חייהם מקשות עליהם לשקול שיקולים לטווח ארוך. מצד אחד, רבים מן הגברים הערבים הצעירים נמצאים במסלול ההשכלה הגבוהה או שבכוונתם להתחיל ללמוד בקרוב ויש להם שאיפות להתקדם מקצועית וניהולית בשוק העבודה. מהצד האחר, אלו שלא עמדו לרשותם אמצעים (אמצעים כלכליים, אמצעים חברתיים, השכלה וכדומה) שיסייעו להם בהכוונה בסיום בית הספר התיכון, מוסללים לחוסר מעש או לתעסוקה במקצועות בשכר נמוך ללא אופק תעסוקתי. ראוי לציין שגם בקרב הקבוצות שמתקשות להשתלב בשוק העבודה, או משתלבות בו באופן לא מיטבי, יש שיעור גבוה ששואפים להשתלב בלימודים אקדמיים או בהכשרה מקצועית, ולהתקדם לתפקידים מקצועיים וניהוליים בשוק העבודה. ועדיין, עמדות ושאיפות אלו מצטמצמות ככל שהפרט נמצא בנסיבות חיים שמקטינות את מרחב ההזדמנויות העומדות לרשותו. כך, רבים מבין אלו שאינם מוצאים את דרכם בשוק העבודה מעידים על חסמים שנובעים מהשכלה נמוכה, חוסר מיומנויות והיעדר הכוונה. על רקע חסמים אלו בולטת סוגיית השימוש המועט בכלים ממשלתיים ובתוכניות לסיוע לשילוב בשוק העבודה. לפי הסקר, ההיקף של צעירים שפונים לגורמים אלו מצומצם ומצריך שינוי מידי. היעדר פעולה בסוגיה זו מעלה חשש ממשי שלפחות חלק מאותם צעירים שמתקשים להשתלב בתעסוקה והכשרה יידחקו לפשיעה כמקור הכנסה עיקרי.

מסקנה נוספת העולה מן הסקר היא תשומת הלב הנדרשת לא רק לחסרי מעש אלא גם למועסקים במקצועות ובענפים כלכליים שבהם רמת המיומנות הנדרשת נמוכה. מן הממצאים עולה באופן ברור שכדי להשתלב באופן איכותי ויציב בשוק התעסוקה, קבוצה זו צריכה לשפר את רמת המיומנויות על ידי קבלת תמיכה ומענים מותאמים. אומנם קבוצה זו אינה נמנית בין חסרי המעש, אך בהיעדר כלי מדיניות והשקעה בהכשרה ובמיומנויות תעסוקתיות, רבים ממנה ימצאו את עצמם בחוסר יציבות תעסוקתית, במיוחד בתקופות משבר, בשכר נמוך ובמקצועות שוחקים השתזרותם של ארגוני הפשיעה במרקם החיים ביישובים הערביים מהווה סכנה גם עבור קבוצה זו, שמקומה בשוק העבודה לא יציב.

המלצות

- **מערך הכוון להשכלה ותעסוקה בבית הספר התיכון:** כדי להתמודד עם תופעת חוסר המעש, הפשיעה והאבטלה הגבוהה בקרב צעירים, וכן עם חוסר האוריינטציה והידע שלהם לגבי מסלולי השכלה על-תיכונית ותעסוקה, יש להרחיב את תוכנית 'רואד' שפועלת כיום הן מבחינת פריסה – כך שפונקציית הכוון תהיה קיימת בכל בתי הספר התיכוניים בחינוך הערבי – והן מבחינת האוכלוסיות שבאחריותה, כך שנוסף על המסלול האקדמי תכלול הכוונה גם למסלולי הכשרה טכנולוגיים ומקצועיים. כדי שמערך הכוון ימלא את תפקידו ביעילות עליו לכלול ליווי אישי של הצעירים עד הכניסה למסלול הנבחר.
- **תוכניות "שנת מעבר":** המעבר החד בין הלימודים בבית הספר התיכון לחיים הבוגרים ללא כל מסגרת הכוון או מעבר מוביל רבים מהם לחוסר מעש ולמנעד צר של שאיפות, כאשר השיקולים שלהם בבחירת מקצוע או השכלה נובעים מחוסר ידע והבנה של האפשרויות העומדות בפניהם. בשנים האחרונות פותחו כמה תוכניות "שנת מעבר" במימון ממשלתי, אך עיכוב בביצוע התוכניות ותקציב נמוך אינם מאפשרים להפעיל אותן בקנה המידה הדרוש. כמו כן, גברים ערבים צעירים ממעטים להשתתף בתוכניות אלו, בעיקר משום שההשתתפות בתוכניות אלו כרוכה בויתור על השתלבות בשוק העבודה. כדי לתת מענה בהיקף שהולם את גודל הבעיה, יש להגדיל מאוד את התקצוב של תוכניות מעבר, מכוני מנהיגות ומסלולי שנות שירות בארגונים ובתנועות נוער בחברה הערבית, תוך שימת דגש בגברים ערבים צעירים ומתן פתרונות מימון להשתתפותם.
- **רפורמה במערך ההכשרות המקצועיות והטכנולוגיות:** יש לשדרג בדחיפות את מערך ההכשרות המקצועיות והטכנולוגיות בישראל, שכיום סובל מריבוי בעיות. התקציב הדל שמוקצה לתחום, המערך המבוזר ללא חלוקת סמכויות ברורה, שיתוף הפעולה המצומצם עם איגודי עובדים ומעסיקים, היעדר מערך חונכות והתמחות מעשית והיעדר מחקר ותכנון ארוך-טווח הם חלק מהבעיות הללו. לפיכך נדרשת רפורמה כוללת במערך ההכשרות המקצועיות והטכנולוגיות שתסייע בהעלאת פריון העבודה של קבוצות מוחלשות, בהן הגברים הערבים הצעירים.
- **מלגות מחייה ולימודים:** המצב הכלכלי הקשה בחברה הערבית מקשה על רבים ורבות להשתתף בהכשרות ובהשכלה על-תיכונית בשל הצורך להשתתף בפרנסת המשפחה. כדי להסיר את החסם הכלכלי, יש להציע מלגות לימודים במסלולים על-תיכוניים (כגון מסלולי הנדסאות והכשרות מקצועיות) שהוכחו כבעלי תשואה גבוהה בשוק העבודה, וזאת בד בבד עם מלגות מחיה שיינתנו על בסיס אובדן הכנסה, עלות יציאה מהבית וקריטריונים סוציאוקונומיים. במסגרת זו, יש לייצר מסלולים מותאמים מבחינת חלוקת שעות עבודה ולימודים לעובדות ועובדים בהיקף חלקי.
- **תהליך ליווי ארוך להשתלבות בתעסוקה:** עבור צעירים שמתקשים במיוחד להשתלב בשוק העבודה, על מרכזי ריאן להציע תהליך ממושך שיכלול, באופן מדורג ובהתאם לצורך האישי של כל משתתף, לימודי עברית

תעסוקתית, עבודה על כישורים רכים, שדרוג האוריינות הדיגיטלית, הכוון להכשרה מקצועית והשמה בתעסוקה הולמת. כל אלו ייעשו תוך מעקב צמוד וליווי אישי למשך כל תקופת ההכשרה ושלב חיפוש העבודה.

- **הכשרה לעובדים בעלי מיומנויות נמוכות:** רוב ההכשרות המקצועיות ומרכזי הכוון בישראל ממוקדים באוכלוסייה המבקשת להצטרף לשוק העבודה ולא בעובדים בעלי מיומנויות נמוכות, שבדרך כלל סובלים מחוסר יציבות תעסוקתית ומאפשרויות מצומצמות לקידום מקצועי. כדי להגביר את הביטחון התעסוקתי, איכות המשרות והשכר של חלק גדול מהצעירים בחברה הערבית שהם עובדי צווארון כחול, על מרכזי ריאן לפנות לאוכלוסייה זו ולפתח עבודה הכוון לשיפור מיומנויות תעסוקה על ידי מענים מותאמים אישית. במיוחד מומלץ לפתח מודל לקידום ופיתוח קריירה בתחומים שבהם יש ריכוז גבוה של גברים ערבים העובדים בשכר נמוך (כגון בינוי, תעשייה ותחבורה) על ידי הכשרות בשיתוף מעסיקים.
- **מסלולים לתמרוץ העסקה של גברים ערבים צעירים:** עד לאחרונה פעלו תחת משרד הכלכלה כמה מסלולים לתמרוץ מעסיקים להעסקה של עובדים ועובדות ("מסלולי תעסוקה"). בעקבות קיצוץ תקציבי החלטות הממשלה לחברה הערבית ב-15%, המסלולים שיועדו לעובדים ועובדות מהחברה הערבית בוטלו או קוצצו בחדות. זאת אף על פי שמסלולים אלו הוכחו כיעילים לעובד או העובדת, למדינה ולמשק. יש לשוב ולפרסם מסלולים שיתמרוץ העסקה של עובדות ועובדים מהחברה הערבית, תוך מתן דגש על מסלולים שמתמרצים העסקה של אוכלוסיות שמתקשות להשתלב בשוק העבודה, כגון צעירים חסרי מעש.
- **גיוון והכללה במגזר הציבורי והפרטי:** יש לקדם צעדים שיגבירו את ההשתלבות של צעירים ערבים בענפי כלכלה שהפריון בהם גבוה על ידי קידום תוכניות גיוון והכללה בחברות בינוניות וגדולות במגזר הפרטי בענפים אלו. כמו כן, יש לפעול לתיקון חוק החברות הממשלתיות ולעדכן את היעד הממשלתי להעסקה של עובדות ועובדים מהחברה הערבית תוך מתן דגש על צעירים.